

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

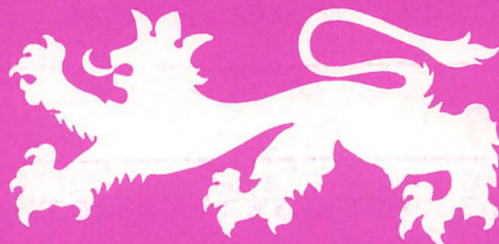
Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK

MÅNEDSSKRIFT

- ✕ *Børge B. Barløse*: Domskolens i Slesvig
- ✕ *Ib Andersen*: Uindbudte gæster i Varnæs i året 1683
- H. P. Jensen*: Hæderlige og agtbare unge kone
- ✕ *Inge Adriansen*: Torpedostationen i Høruphav
- ✕ *Anne-Helene Michelsen*: Folkedragt-Åbenrådragt-Kvindedragt
- ✕ *Ingeborg Poulsen*: Min barndoms have
- Emil Lorenzen*: Maleren Otto Heinrich Engel
- J. P. Knudsen*: De burde have ønsket
- Torben Glahn*: Svundne tiders rejsende oplever Sydslesvig
- Efterskrift til »En visitation«
- Kritik af en boganmeldelse – og et svar
- Grænselandsdagbog

FEBRUAR

2 · 1976

52. ÅRGANG

HADERSLEV MUSEUM

Udstillinger

14. februar – 28. marts 1976: Bill Morrow: »Min irske arv« – kollageudstilling.

1.–30. maj: Fritz Jürgensen-udstilling.

Foredrag

Pastor Urban Schrøder: Håndskrevne, sønderjyske salmehæfter. Tirsdag 2. marts 1976 kl. 20.

Museumsinspektør S. Schoubye: Haderslev Museums sølvsamling. Mandag 8. marts 76 kl. 20.

KUNSTFORENINGEN HADERSLEV OG OMEGN

arrangerer udstilling af billeder af Herman Stilling på biblioteket 5. februar – 4. marts 1976.

SYDSLESVIG DANSKE KUNSTFORENING

På Bymuseet i Flensborg er der i tiden 1. februar – 29. februar 1976 udstilling af Hans Busch-Alsen-billeder i anledning af kunstnerens 75-års fødselsdag.

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

der udsendes af Historisk Samfund for Sønderjylland som selvstændig publikation (man behøver ikke at være medlem for at abonnere) koster 52,- kroner årlig incl. moms og forsendelse. Enkelthæfter 5,- kr. Dobbelthæfter beregnes der en højere pris for, afhængig af størrelsen.

Abonnement kan tegnes ved henvendelse til redaktionens medlemmer (se omslagets sidste side øverst) eller hos ekspeditionen, Landsarkivet, 6200 Åbenrå. Tlf. (04) 62 46 83.

Vi sender gerne og gratis prøvenumre til interesserede.

FREDERIK FABER: MINDERNES BOG

En gammel Haderslev-dreng fortæller i denne bog på levende måde om sin barndom og skoletid 1900–1916.

Bogen, der er trykt på glittet papir, er smukt udført og forsynet med talrige illustrationer fra perioden.

Pris (kartonneret): 30,- kr.; for tiden ÷ 5% moms = **28,50 kr.**

»Mindernes Bog« kan bestilles hos udgiverne:
Lions Club, Haderslev

v. prokurist Jørgen Bjerregaard, Øsbygade 46, 6100 Haderslev. Tlf. (04) 58 43 20.

Den Hatten'ske gård i Süderdomstrasse set østfra. Fotografi fra begyndelsen af dette århundrede. (Bymuseet i Slesvig).

Domskolen i Slesvig

AF BØRGE B. BARLØSE

Hvor lå domskolen i Slesvig? I hvert fald ikke der, hvor en række forfattere har oplyst, at den lå eller ligger. Skoleinspektør Børge B. Barløse, Århus, er fundet frem til beviserne for den rigtige beliggenhed.

Adskillige af de danske rejsende, der gennem årene har besøgt domkirken i Slesvig, vil have bemærket, at der skråt over for den kendte hovedindgang, på modsat side af den smalle, brolagte Süderdomstrasse, ligger et langstrakt, to-etages hus, der tydeligt giver sig til kende som en »historisk« bygning,

idet murstenfacaden har nogenlunde samme observans som Nørreport eller Kompagnihuset i Flensborg. Huset spiller næppe nogen fremtrædende rolle for det publikum, der i dag myldrer til og fra på domkirkepladsen med charterselskaber, lejrskoler eller foreningsudflugter. For tidligere generationer, og især for den, der i årene efter genforeningen under ganske andre forudsætninger valfartede hertil for at opleve de minderige egne, har den pågældende bygning derimod markeret sig stærkere, nemlig som byens gamle latinskole. Og her støder vi på nogle kuri-

øse omstændigheder, der giver mig anledning til at rette søgelyset mod domkirkens nærmeste omgivelser og fremdrage en del eksempler på, hvordan det set i alt for høj grad kommer til at afhænge af øjnene, der ser.

En lille bog, der ved sin fremkomst talte stærkt til den historiske følelse og derfor sagtens dækkede et behov, Agnes Slott Møllers »Danske historiske minder i Slesvig by« (Slesvigsk Forlag 1926), minder s. 20 om, at her – i Slesvig – gik Johannes Ewald i skole. »Nær ved domkirken ligger den gamle domskole, hvor undervisningen også på Ewalds tid utvivlsomt var fuldstændig tysk«, hvorhos der indsættes et billede af husrækken i Süderdomstrasse med »katedralskolen, hvor Johannes Ewald gik i skole«.

Omtrent samtidig udsendte Ligaen D.D.D. (Danmark-Danebrog-Danevirke) rejsehåndbogen »Mellem Flensborg fjord og Ejderen« (red. J. Bogensee), der absolut fortjenstfuldt og ret udførligt skildrede alle rejsemål af betydning i Sydslesvig. Her er forfatteren af afsnittet om Slesvig cicerone på en vandring, der østfra fører ind i Süderdomstrasse (s. 101): »Vi vender tilbage med domkirkens kæmpespir som mål og ser først de herlige gamle bygninger, der omkranser den: præsteboligerne, domskolen, statsarkivet . . . det nuværende arkiv var tidligere den latinske, hvor Johannes Ewald gik i 4 år, indtil 1758«.

I »Grænsevagten«s februarhæfte 1932 (14. årg., II) gengiver folketingsmand J. S. Vanggaard under overskriften »Minder fra Slesvig« nogle erindringer af oberstløjtnant E. Rambusch. Denne havde i årene 1858–1864 sit barndomshjem i Klosterkro, hvor faderen var stationsforvalter, og ligesom de fleste andre sønner af danske embedsmænd blev han discipel i domskolen, hvilket Vanggaard fremstiller således: »R. kom nu i Slesvig domskole – den gang til huse i en middelalderbygning, det gamle Capitelhus syd for domkirken, bygningen eksisterer endnu«. Med den bemærkning, der søger at sted-

fæste skolen, støtter forfatteren sig på Trap, hvorom senere.

Der er således inden for ét tiår under prominente auspicer og med adresse til historisk interesserede kredse udsendt tre publikationer, af hvilke de to udpeger huset over for domkirken som Johannes Ewalds gamle skole, medens den tredje identificerer det med det såkaldte Capitelhus.

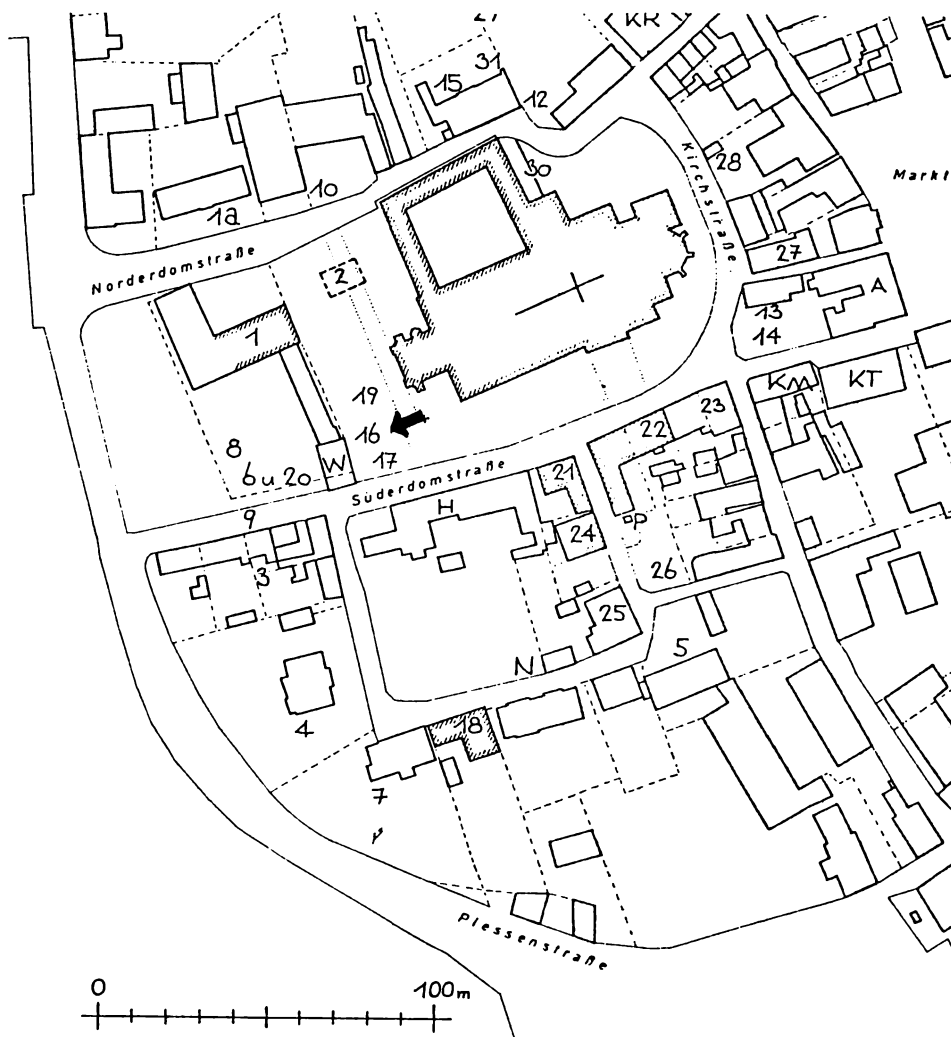
Det turde være løgn næsten alt sammen!

De faktiske forhold eller – om man vil – den historiske sandhed viser noget ganske andet.

Süderdomstrasse 15 er i almindelighed kendt som den Hatten'ske gård, således benævnt efter Johann v. Hatten, der gjorde tjeneste ved fyrstehoffet på Gottorp. Han overtog ejendommen efter en anden hof-funktionær, Joh. Phil. v. Hertingshausen. Indskriften på et par indmurede sandstens-tavler nævner de to ejere med årstallene 1602 og 1669. I 1720 blev gården taget i brug som vajsenshus, jfr. H. F. Petersens af-handling i Sønderjyske Årbøger 1962. Da denne funktion ophørte i 1806, blev gården stillet til rådighed for domskolen, som nu havde domicil her indtil 1869. På det tidspunkt stod den nuværende semi-gotiske skolebygning klar til indvielse, og som følge deraf kunne man overlade lokalerne i Süderdomstrasse til det slesvigholstenske landsarkiv, som derefter beboede den gamle adelsgård indtil 1922.¹

Med andre ord: eftersom Johannes Ewald endte sin kummerfulde tilværelse i 1781, kan han ikke have gået i skole her. Domskolen lå helt enkelt et andet sted, da han i årene 1754–1758 frekventerede den. Det er rigtigt her, som Vanggaard gør det på grundlag af Trap, at henvise til en middelalderlig bygning, betegnet som det gamle Capitelhus. Men dette lå vel at mærke umiddelbart vest for kirken og blev nedbrudt i 1843. Indtil da

1. I vor tid tjener bygningen som sæde for Landesbauamt.

Plan over den vestlige del af Slesvigs gamle bydel (efter *Die Kunstdenkmäler des Landes Schleswig-Holstein, Stadt Schleswig*, bd. II). En indtegnet pil angiver Kapitelhusets beliggenhed.

1. Bispegården. 16. Kapitelhuset (domskole 1668–1806). 17. Den ældste domskole (i funktion indtil 1668). H. v. Hatten's gård (domskole 1807–1869).

fremtrådte det som en murstensbygning i to stokværk, placeret i længderetning vest–øst. Her havde domskolen til huse (efter at en endnu ældre skolebygning lidt sydligere var revet ned!). Den rummede fire klasseværelser, to i stueetagen og to på 1. sal. Indgangen var i sydfacaden fra en skolegård på mindre end 140 m², som var omgivet af en høj mur. Der eksisterer intet billede af »Ewalds skole«; den her anførte, yderst sparsomme beskrivelse hviler på de arki-

tektoniske undersøgelser, der er foretaget af hele domkirkearealet.²

2. *Die Kunstdenkmäler des Landes Schleswig-Holstein, Stadt Schleswig*, bd. II. Der Dom (1966), s. 673. G. F. Schumacher, der var knyttet til domskolen fra 1802 til 1834, til sidst som rektor, omtaler i sine erindringer sin arbejdsplads som »den gamle Bastille« (Genrebilder aus dem Leben eines siebenzig-jährigen Schulmannes, 1841, s. 319).

Den Hatten'ske gård i Süderdomstrasse, tidligere vajsenshus, latinskole og ved århundredets begyndelse hjemsted for landsarkivet for Schleswig-Holstein.

Fotografi fra 1899. (Udlånt af Landesamt Denkmalpflege).

Nu kunne man til en vis grad affinde sig med, at populære fremstillinger som de her nævnte gør sig skyldig i misforståelser. Det er før hændt. Mere besynderligt forekommer det, at også et par topografiske værker, der i almindelighed regnes for at være autentiske og fyldestgørende, går galt i byen. I H. V. Clausens velkendte rejsehåndbog »Sønderjylland«, 6. udgave, står f.eks. at læse:« Vestlig (for kirken) det sengotiske kapitelhus, sammenbygget med en barok hovedbygning, mod s.v. den tidligere domskole, hvori Johannes Ewald gik etc. etc.«.

Vi må konstatere: kapitelhuset eksisterede lige så lidt ved 1. som ved 6. udgave af magisterens rejsevejledning. Hvad er det da for en bygning, han antager for kapitelhuset? Det kan kun være den gamle bispegård (Bischofshof) fra 1400-tallet, der netop er sammenbygget med en senere fløj fra barokperioden henimod år 1700. Den har således med front mod Norderdomstrasse været nabo til det forsvundne kapitelhus, men der er tale om to helt forskellige bygninger.

Sidst vender vi os, med stigende undren, til Traps hæderkronede »Statistisk-topogra-

fisk beskrivelse af hertugdømmet Slesvig«. Her står at læse om domskolen: »Den nuværende temmelig forældede skolebygning ligger vest for domkirken med front mod dompladsen, den var tidligere vajsenshus og i middelalderen domherrernes kapitelhus«. ³

I god overensstemmelse med den i 1864 foreliggende situation hentydes der til domskolen i Süderdomstrasse, der ganske rigtigt har facade mod dompladsen, og hvor der tidligere var vajsenshus. Men med »det middelalderlige kapitelhus« har den i følge det foregående intet at skaffe. Ej heller har den, som vi har set, det ringeste at gøre med Johannes Ewald. Derimod kunne der over for turisterne af anno 1975 med rette gøres opmærksom på, at det var her, Johannes Helms, den senere rektor for Østre borgerdydsskole og forfatter til »Jeg elsker de grønne lunde« virkede som adjunkt indtil Danevirkes rømning i 1864 – se i øvrigt Kjeld Galsters afhandling om domskolen mellem de slesvigske krige. ⁴

*

Med Johannes Ewald placeret i det historiske rigtige sceneri, i den lille, siden 1843 forsvundne latinskole tæt op ad domkirken kunne dette strejftog over vore velmenende landsmænds vildfarelser slutte. Hensigten er nået i og med, at klarhed er skaffet til veje. Med digterens fire-årige ophold ved Sliens bredder er vi dog endnu ikke helt færdige. Vi kaster et blik på »Levnet og Meningen«, hvor han selv kommer til orde:

»Jeg var i det højeste kun tretten år gammel, da jeg følte det første glimt af kjærlighed . . . jeg var dengang i kost og undervisning hos Sl. rektor Licht i Schleswig, der boede i den lange gade . . . « ⁵

3. Fremhævelsen foretaget af denne artikels forfatter.
4. Sjø Arb 1949.
5. Johannes Ewalds samlede skrifter, udg. af Det danske Sprog – og Litteraturselskab, IV, s. 294.

Den Hatten'ske gård i Süderdomstrasse i sin nuværende skikkelse, set vestfra. (Fotografi udlånt af bymuseet i Slesvig).

Bemeldte lange gade mente A. D. Jørgensen i 1888 at kunne forklare som »Lollfuss, der fra gammelstaden fører til Gottorp Slot«⁶. Men her svigter intuitionen ham. Med en langt højere grad af sandsynlighed vil man dog forestille sig rektor boende i selve Gammelstaden, den tæt bebyggede bykerne (Altstadt) omkring domkirke og – skole, så meget mere, som en af gaderne her netop hedder Langestrassen. Hvad A. D. Jørgensen her lægger frem for sine læsere er simpelthen en antagelse uden ringeste belæg i et historisk materiale, og det kan undre, at han, der dog ellers sidder inde med så stor kompetence, hvor det gælder sønderjyske emner, ikke går tættere på problemet.

Det gør derimod Louis Bobé. Da denne adskillige år senere forelagde sin kommenterede udgave af »Levnet og Meninger« påviste han – efter i øvrigt at have skildret

domskolens beliggenhed og det gamle bybillede i det hele – at rektor Licht, der var ret velstillet, ejede huset Langestrassen nr. 13 (tidligere 5. Quarter nr. 31a)!⁷

Lad dette være det sidste i rækken af eksempler på, hvordan der gang på gang har indsneget sig misforståelser med hensyn til »den gamle residensstad ved Slien, hvor Johanne Ewald modnedes fra dreng til yngling« for at tale med Louis Bobé, der i øvrigt – som det fremgår af Dansk Biografisk Leksikon – blev viet til sin hustru i – Haddeby kirke.

6. A.D. Jørgensen: Johannes Ewald, s. 20.
7. L. Bobé: Johannes Ewalds Levnet og Meninger. Afsnittet Skolegang (s.248 ff, med udførlig omtale af rektor Licht) genoptrykt i samme forfatters Johannes Ewald, biografiske studier (1943).

Uindbudte gæster i Varnæs i året 1683

AF IB ANDERSEN

Lærer Ib Andersen, Varnæs, giver et brudstykke af en skæbne for 300 år siden.

Onsdag den 25. april 1683 red fire ryttere ind i Varnæs. Det var ret så betydelige folk: selve den højgrevelige foged på Gråsten Hans Thomsen fra Tombøl¹ var det, i følge med foged Peter Christensen Tøysen fra Bovrup², Stamme Hans også fra Bovrup, og endelig en grevelig undersåt, bonden Rasmus Nissen fra Svejrup³. De fire grevelige ryttere stoppede op ved en stor gård, hvor de fik birkefoged Johan Fabricius' enke Anna⁴ i tale. De krævede, at en tjenestepige, en grevelig undersåt (i tjeneste hos helbolsmand Peter Rasmussen i Varnæs⁵, straks skulle følge med, da de selv skulle bruge hende i grevens tjeneste. Til dette svarede birkefogeden, at hun ikke kunne lade denne pige følge med dem, da hun jo var i en ærlig mands tjeneste, det kunne i hvert

fald ikke ske uden øvrighedens billigelse. Der var ikke andet at gøre, de måtte altså have tålmodighed og vente, indtil hendes søn, birkefoged Peter Fabricius⁶ kom hjem. Så kunne hun spørge ham om denne sag.

Nu skulle man tro, at dette var rimeligt, men de var dog ikke tilfredse med svaret og besluttede derfor at handle på egen hånd. De havde ladet Rasmus Nissen ride i forvejen. Han foregav at ville handle om noget hør, men fandt i virkeligheden frem til Peter Rasmussens gård, hvor han fandt ud af, at den omtalte tjenestepige var til stede. Han blev der så længe, at de tre andre nåede frem. Hans Thomsen og Peter Tøysen blev i første omgang siddende til hest foran gården, senere sluttede de sig til Stamme Hans, der straks gik ind i gården og krævede tjenestepigen af husbonden. Imidlertid var den fremtrædende bonde og sandemand Jep Jessen⁷ kommet til. Han og Peter Rasmussen

1. Hans Thomsen (ca. 1632–1693) søn af Thomas Hansen i Tombøl, Felsted sogn. Overtog faderens halvbol i Tombøl. Grevelig foged i Gråsten. 1692 skænker han en fontehimmel til Felsted kirke. Han og konen skænker næste år hver en alterstage til Felsted kirke. Gift med Margrethe (ca. 1632–1706).
2. Peter Christensen Tøysen †1712. Grevelig helbolsmand og foged i Bovrup, Varnæs sogn. Gift 9. april 1665 med Merret Jesdatter (1639–76) datter af halvboldsmand Jes Jessen i Bovrup. Efter konens død i barselseng gifter han sig anden gang 10. juli 1677 til Anna Hansdatter.
3. Rasmus Nissen. (Ca. 1629–1712). Grevelig helbolsmand i Svejrup, Felsted sogn. Gift med Gunder (ca. 1634–1713).
4. Anna. †1708. Enke efter birkefoged Johan Fabricius (1632–79) i Varnæs. Datter af gdr. Tyge Jepsen i Abild og Marie, datter af sognepræst Peter Riggelsen til Hostrup.
5. Peter Rasmussen. Født 1643, søn af helbolsmand Rasmus Jørgensen i Varnæs. Fæster faderens bol 1673/74. Gift 26. juni 1674 med Maren Rasmusdatter, født 1648, datter af halvboldsmand Rasmus Andersen i Varnæs.
6. Peter Fabricius. (1664–96). Ugift. Efterfølger faderen Johan Fabricius (se 4) som birkefoged i Varnæs og overtager hans halvbol 1691 lader han fontehimlen i Varnæs kirke udstaffere. To måneder før sin død skænker han Varnæs kirke 30 rigsdaler.
7. Jep Jessen. (1622–96). Søn af sandemand Jes Ebsen i Varnæs og Ide Matzdatter (bir-

bad dem om at lade Peter Rasmussen beholde tjenestepigen så længe, så han kunne høre sig om og finde en anden tjenestepige, eller også bare være tålmodige så længe, indtil de kunne få øvrighedens samtykke, eller i det mindste vente til birkefogden kom hjem. Men tålmod var åbenbart noget, som de fire slet ikke besad, for de erklærede, at det jo var deres tjenestepige, som de nu selv havde brug for. De kunne ikke vente på nogen, hun skulle og måtte med. De tiltalte pigen med hårde ord, ja truede hende med, at hvis hun ikke beredte sig til at tage med, skulle djævelen føre hende bort. De skulle tilrede hende sådan, at hun aldrig ville glemme det. På denne måde gjorde de hende så forskrækket, at hun gik med dem. Jep Jessen erindrede dem flere gange om, at de skulle passe på, hvad de gjorde. De skulle ikke bruge vold, men i stedet melde sagen til øvrigheden på en passende måde. Han skulle nok garantere for pigen, at hun ikke i mellemtiden stak af. Ved en egenmægtig handlemåde kunne de få både hertugen og de høje herrer på nakken. Men det hjalp alt sammen intet. De drog af med tjenestepigen, hvilket Peter Rasmussen og Jep Jessen ikke ret kunne forhindre, fordi de fleste af folkene var i marken – og tilføjes det i beretningen⁸ om det skete: – »auch sich bey diesen Zeiten gahr nicht unterstehen dürften.«⁹

Denne beretning, som sikkert har været grundlaget for en klage over det skete, blev 4. maj samme år underskrevet af amtsskriver Caspar von Saldern¹⁰ i Åbenrå. Beretningen

er ikke egenhændigt nedskrevet, men vel dikteret af ham til en skriver. Amtsskriveren har selv rettet visse småting. I slutningen tilføjes bl. a., at tjenestepigen ikke var stukket af fra grevens område, var heller ikke blevet lejet i hemmelighed, men havde allerede over et halvt år tjent hos Peter Rasmussen, og det vidste de grevelige folk også. Det rette i dette tilfælde ville have været, at de grevelige fogeder på amtstuen i Åbenrå havde anmodet om at få overladt tjenestepigen. Man havde ellers den ordning, når grevelige undersætter i hemmelighed stak af fra området, at man da på de grevelige betjentes anmodning lod dem sætte fast og derefter udleverede dem. Men denne egenmægtige afhentning var ikke lovlig.

Så vidt von Salderns beretning. Det videre forløb i sagen kendes ikke. Man må formode, at en klage fra Gottorp er blevet sendt til grev Frederik Ahlefeldt på Gråsten (eller Søgård). Meget mere er det næppe blevet til, for i den følgende tid fik embedsmændene andet at tænke på.¹¹

Ahlefeldterne ejede langt det meste af Lundtoft herred. Undersätterne var stavnsbundne og fik kun lov til at flytte ud af godsområdet med herremandens tilladelse, en tilladelse som sjældent blev givet, da det betød tab af arbejdskraft. Særligt i krigstid flygtede mange uden tilladelse. Som nævnt var embedsmændene i Åbenrå amt behjælpelige med at skaffe de undvegne tilbage, som havde bosat sig i amtet. Således fik helbolsmand i Varnæs Hans Rasmussen Kauf-

kefoged Matz Asmussens datter i Varnæs). Jep Jessen var ud af en fremtrædende slægt i Varnæs. Han blev også selv en af de mest fremtrædende bønder i Varnæs.. Han var sandemand og kirkeværge. Gift første gang med helbolsmand Nis Hansen Dinsens datter Kistin i Varnæs. † 1648 i barselseng. Jep Jessen overtager svigerfaderens helbol. Gift anden gang med Mette (1629–ca. 1710). Jep Jessen kunne skrive.

8. RA. Gottorparkivet. C 15 læg 11.

9. Her tænkes vel på striden mellem hertugen på Gottorp og Chr. V, som 1684 bevirkede besættelsen af den hertugelige del af Slesvig.

10. Caspar von Saldern. Udnævnt til amtsskriver i Åbenrå 1669. 1695 borgmester i Åbenrå. Se Åbenrå bys historie I side 185 og 186.

11. Chr. Vs besættelse af den hertugelige del af Slesvig 1684.

mann¹² 1637/38 en stor bøde på 8 daler for at have hjulpet en bonde, der var stukket af fra Frederik von Ahlefeldt til Søgård stav, over vandet¹³ (vel til Als). Og i 1645 bort-

førtes en tidligere grevelig undersåt fra Varnæs, selv om han i 30 år havde boet uden for godsområdet. Men han blev på krav af amtmanden dog igen udleveret.⁸

12. Hans Rasmussen Kaufmann (1590–1659). Søn af 2/3 bolsmand Rasmus Nielsen Kaufmann i Varnæs. Gift ca. 1618 med Kistin

Eriksdatter (1581–1663) datter af halvbolsmand Erick Nielsen i Varnæs.

13. Se Åbenrå amtsregnskab 1637/38. RA.

Hæderlige og agtbare unge kone

AF H. P. JENSEN

Sparekassedirektør H. P. Jensen, Agerskov, har fundet en anbefaling, som sognepræsten i Branderup har skrevet for 200 år siden.

Hæderlige og agtbare unge Kone, Mette Marie Thames Datter af Mandbjerg, fød og confirmeret her i Sognet, har stedse ført en dydig og christ sømmelig Vandel iblandt os, samt paa det flittigste besøgt Herrens Huus og betient sig af Kirkens gode Ting. Sidste Gang indfandt hun sig som en anstændig Christ ved Naadesmaaltidet, Jesus Nadværen, Dom XVII^{ma} Trinitatis a: pr: Og da Hun nu som Ægtekone for første Gang forlader sin Fødestavn og gaaer ud fra os, for at blive et Medlem af den Guds Menighed, hvori hun med sin Ægtemand, Peder Hansen, for fremtiden agter at bygge og boe, saa ønskes Hende, saavel til dette, som alle Hendes øvrige gudelige Foretagender, megen Naade og Velsignelse her ovenfra, fra Ham, der haver Alting i sin Haand

af

Hendes forrige Siælesørger

A. P. Krøyer, P: l:
(Segl)

Branderup d. 21de Februar 1795.

Mette Marie Thames Datter var datter af

Thomas Jakobsen på Mandbjerg, Fausbølslægten. 1790 udskiftedes hun med seks andre søskende fra den gode gård og fik 350 mark og et forsvarligt udstyr. Indtil giftermålet havde hun også frit ophold i hjemmet, der blev overtaget af broderen Nis.

Peder Hansen tog slægtsnavnet Rurup. Han købte 1799 sammen med en broder moderen Ellen Hans Kones gård i Gestrup. Denne blev i 1826 solgt til Johannes Hansen Lund. Det er den store gård, der ligger med et prægtigt rødkalket stuehus op til vejen Toftlund–Agerskov midt i Gestrup Nederby, og som nu ejes af Hans Frederik Riis. Gården blev købt til en søn Hans Johannsen Lund, der fik fæstebrev på denne i 1827.

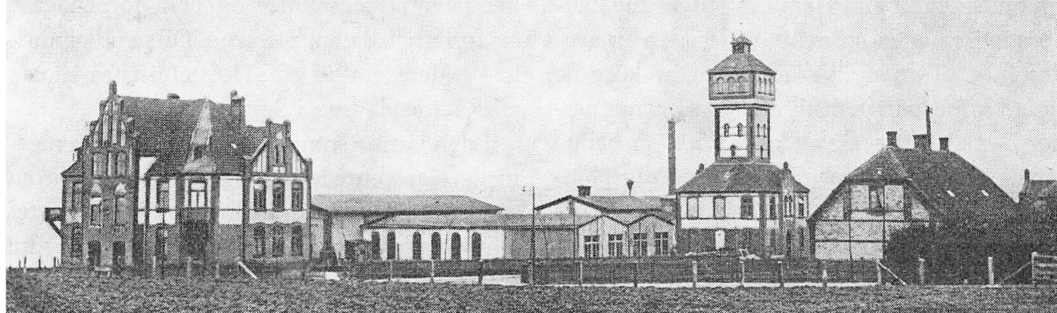
A. P. Krøyer var blevet præst i Branderup i 1788 og sad der til 1796. Han var kendt som en god sognepræst, der talte godt fra prædikestolen. Fra dette og andre skriftstykker ses også, at han kunne skrive.

Om attesten eller skudsmålet har tjent noget praktisk formål er nok tvivlsomt. Det havde snarere betydning, hvor unge mennesker kom langt af gårde og på det fremmede sted ville eftervise et uplettet rygte.

Her må det opfattes som en sognepræsts venlige ord med på vejen til en ung kone og hendes familie, som han havde sympati for.

Høruphaff

Torpedoschiess-Stand Schwartzkopf

Torpedostationen i Høruphav

AF INGE ADRIANSEN

Det område, Torpedostationen i Høruphav lå på, er udstykket, og i den anledning giver museumspædagog Inge Adriansen, Sønderborg, et kort rids af de nu forsvundne bygningers historie.

I denne tid sker der udstykning til parcelhusgrunde på den tidligere torpedostation ved Høruphav, og snart vil der vokse roser og hortensia op, hvor skydeskiver og torpedoer før havde deres plads. Der kan derfor være grund til at kigge lidt på stedets historie. Hvordan kommer en torpedostation til at ligge et så idyllisk og fra alle våbenfabrikker afsides sted som ved fiskerlejet Høruphav?

I 1905 placerede det tyske krigsministerium en større ordre på torpedoer hos en af Preussens store våbenfabrikker »Berliner Maschinenanbau A/S«. Denne våbenfabrik skulle finde et ugenert sted for prøveafskydninger og valgte da Als, ligesom marinen havde gjort ved anlæggelsen af flådestationer i Sønderborg samme år. Høruphav var

velegnet ud fra ønsket om ugenert og gav samtidig mulighed for skydebaner af forskellige længder tværs over Flensborg Fjord.

Torpedoer er undervandsprojektiler, hvis forreste del består af en sprængladning, mens den bageste del indeholder motor og styreanordning. For at få den ca. 7 m lange og 1500 kg tunge torpedo til at gå lige, måtte man i begyndelsen af 1900-årene prøveafskyde torpedoer uden sprængladning og finindstille styremekanismen efter afskydningen. Det kunne kræve op til 100 prøveafskydninger for at få en genstridig torpedo til at gå lige, men almindeligvis kunne man klare sig med 5–8 gange. Torpedoer fik betydning for søkrigen fra begyndelsen af dette århundrede, og den tyske marine havde selv en mindre produktion af torpedoer, som blev prøveafskudt nær Ballebro.

I sommeren 1905 påbegyndtes opførelsen af torpedostationen i Høruphav. Arbejdet udførtes af bygmester Neve i Sønderborg. Men samtidig var det nødvendigt at starte med

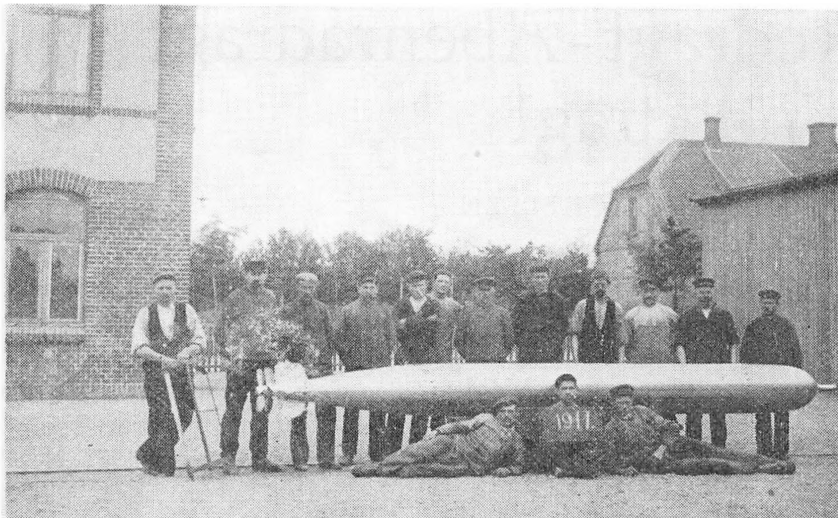
prøveafskydninger, og disse kom til at foregå fra en interimistisk skyderampe på et rev nær Kegnæs, lige overfor Høruphav.

I 1908 stod torpedostationen færdig, og den kom til at give arbejde til ca. 50 mand fra omegnen. 9 pinasser eller fangebåde havde en firemands-besætning, desuden krævedes folk til en dykkebåd og til at køre de tunge torpedoer frem til afskydningsramperne. Der var fire skydebaner: 500 m-banen havde skive syd for Æblebjerg Frugtplantage, mens 3.000 meteren endte i Lille Hav ved Drejet. De to lange baner på henholdsvis 5.000 og 11.000 m gik tværs over Flensborg Fjord. 11.000 m-banen havde skive i Langballigau, mens centrum under prøveafskydninger på begge baner var Bismarcksturmen i Angel. Den gamle jernkansler stod dog sikkert på landjorden trods de tusindtallige torpedoer, som sendtes af sted mod ham fra 1909–1918.

Ved de lange afskydninger sejlede pinasserne ud og advarede de skibe, som nærmede sig skydebanerne. Blandt de folk, der har arbejdet på torpedostationen er fhv. tømrer Nissen, Toften 8, Høruphav. Han husker ikke, at der nogensinde er forekommet ulykker i forbindelse med prøveafskydningerne. Selv har han dog oplevet et uheld i forbindelse med en affyring. Han var sejlet ud for at rette på en skydeskive, og mens han stod på denne, affyredes torpedoen og ramte skiven så skævt, så den ikke standsede og borede sig fast i skiven, men fortsatte tværs over Lille Hav til Kegnæs med skiven og Nissen! Da torpedoer ikke går i en lige bue, men hopper en smule op og ned i vandet, var det en gennemblødt og gennemrystet tømrer, der kravlede af sit luft- og vandbårne fartøj ved Kegnæs rev. Skydeskiverne stak kun $\frac{1}{2}$ m over vandet, men var til gengæld ca. 16 m lange. De blev båret af 12 trætønder, som blev opkøbt på margarinefabrikken. Skiverne stak ca. 4,50 m ned i vandet, idet torpedoen helst skulle passere i en dybde af 2,79–3,30 m.

»Berliner Maschinenanbau A/S« leverede som nævnt torpedoer til den tyske flåde, men også til Rumænien, Grækenland, Rusland og Argentina sendtes der afprøvede torpedoer fra Høruphav. Fra disse lande kom der jævnligt gesandter og besøgte torpedoerne og forhandlede om priserne. Disse udlændinge residerede altid på »Holsteinisches Haus« på Rådhuspladsen i Sønderborg.

I den varme sommer 1914, da krigen nærmede sig, ventede den russiske flåde på en sending torpedoer fra Høruphav. Imidlertid må torpedostationens ledelse have fået ordre fra Berlin om at forhale leverancerne. Selvom en russisk flådeattaché mødte op i Høruphav, blev der givet ordre til arbejderne om at fejlindstille torpedoerne. Trods mange afskydninger lykkedes det således ikke at gøre undervandsprojektilerne klar til afsendelse før august, og straks ved krigens udbrud blev de russiske torpedoer beslaglagt sammen med bl. a. en stor sending til Argentina. Torpedostationen fortsatte som hidtil, men man leverede nu kun torpedoer til kejserregiet. Ved udbruddet af den uindskrænkede ubådskrig i 1917 nedlagde marinen Ballebrostationen, og den ledende flådeofficer Heschye blev forflyttet til Hørup Klint. Under 1. verdenskrig voksede antallet af ansatte fra ca. 50 til 350 mand. Denne arbejdsstyrke skaffedes fra hele Syd- og Midtals. Mange af arbejderne var folk, som havde undgået indkaldelse på grund af alder, lettere handicap eller andet. Lederen af torpedostationen udsøgte de lidt mere velstillede folk med forbindelser. Herved fik han muligheder for at få illegale tekstil- og fødevarer samt spiritus. Om forholdene på torpedostationen under 1. verdenskrig fortæller gdr. H. J. Callesen, Ullerup, i sin bog »Krigen, som jeg så den« (Kolding 1935). Han blev forflyttet fra vestfronten til Høruphav i oktober 1918 efter 4 års hård fronttjeneste. Det var derfor en lidt ejendommelig oplevelse for ham at få besked af sine arbejdsfæller om at arbejde langsommere. Ligesom tømrer

Nissen mener også gdr. Callesen, at torpedostationen udnyttedes som arbejdsplads: »(jeg) havde fået indblik i den hele svindel – hvordan de med flæsk og smør og penge forstod at holde sig bort fra krigen«.

Men trods torpedostationens isolerede beliggenhed og karakter af fredelig, næsten søvniq arbejdsplads, kom også revolutionen hertil i november 1918. Herom beretter Callesen:

»Den 11. november, da vi om morgenen kommer ned til fabrikken, er alt mørkt. Maskinerne er ikke i gang, dampmaskinen er kold. Vi går hen til indgangen, og der står vagten med opplantet gevær og forbyder os adgang. »De vil lave fred«, sagde han, »klokken 7 er der foredrag i spisesalen. Bort fra indgangen«. Vi gik. Hvad kan det blive til? spurgte vi hverandre, det går aldrig godt. Vi bliver nok indkaldt igen. Hele salen er fyldt, og der bliver diskuteret ivrigt. Klokken 7 kom gefreiter Schmidt og forklarede os, at freden skulle fremtvinges nu. De ville ikke lege med mere ved marinen. Vinteren står for døren, ingen har noget at spise eller brænde. Hele Tyskland går til grunde, det kan ikke gå mere.

Den røde fane vajede fra vandtårnet, den var at se viden om. Klokken 8 kom direktø-

ren sejlende i sin motorbåd fra Sønderborg. Han blev afhentet af to marinesoldater og ført hen til spisesalen, hvor gefreiteren klarlagde ham standpunktet. Der må ikke arbejdes mere. De, som vil hjem, kan drage bort, og de, som vil blive kan blive. »Og når I får den røde seddel«, råbte gefreiteren til os, »og I skal møde igen i garnisonen, så brænd den og bliv hjemme«. Så lod gefreiteren direktørens chauffør køre bilen frem, og med den røde fane på køleren kørte han til Sønderborg, mens jeg tog min cykle og cyklede hjem. Min krigsrejse var endt«.

Efter genforeningen lå torpedostationen hen i en årrække, før den blev købt af bygmester Neve, som havde opført den. Den blev aldrig rigtig udnyttet igen, før den beslaglagdes af tyskerne i 1941. De store lader blev nu fjernet, og der indrettedes feltlazaret. Efter krigen beslaglagdes torpedostationen og kom til at høre under Hørup sogneråd. Da der ikke syntes at være nogen mulighed for offentlig anvendelse af området, afhændede sognerådet grunden til produkthandler Josias i Sønderborg for 75.000,- kr. Det er dette firma, som nu foretager udstykningen og skaber en halv snes særdeles eftertragtelssværdige byggegrunde direkte ved klinten til bugten Høruphav.

Folkedragt - Åbenrådragt - Kvindedragt

AF ANNE-HELENE MICHELSEN

Folkedragterne er mere eller mindre en myte, erklærer fysioterapeut Anne-Helene Michelsen, Åbenrå. Hun præsenterer »Åbenrådragten« af i dag og får i denne forbindelse lejlighed til at fortælle lidt slægtshistorie.

En af de varmeste augustdage i sommeren 1975 med 28–30° i skyggen sad jeg ved det nordvendte vindu i mit køkken og så ud på den myldrende trafik, der især udspandt sig i krydset, hvor gaderne Toften og Hjarupvej munder ud i den stærkt befærdede Løgumklostervej. Derude på disse tre veje udspilledes et livligt folkelivsbillede, hvor især kvinder i alle mulige aldre, iført forskellige dragter og påklædninger, mindede om en moderne mannequinopvisning.

Åbenrådragten af i dag blev præsenteret.

Inspireret af museumsinspektør Ellen Andersens kulturhistoriske foredrag om »Buksernes historie«, som jeg netop den dag havde hørt i radioen, begyndte jeg opmærksomt at iagttage alle de kvinder, unge som gamle, der denne augusteftermiddag passerede forbi i deres nutidige klædedragt.

Den såkaldte »Åbenrådragt« har længe »spøgt« i min hjerne. Siden jeg første gang så vore dygtige folkedansere optræde i deres Åbenrådragt, har jeg spekuleret på, hvor de dog har fundet den? Jeg er aldrig stødt på den, hverken i vort museums tekstilsamling eller ude i private hjem. Senere har jeg fået at vide af en folkedanser, at dragten er stykket sammen af forskellige dragtdele fra omegnen, og modellen er syet efter samråd med eksperter fra Nationalmuseet.

Vedkommende udtalte endvidere, at dragten mindede hende om en omstændigheds-

kjole, og at hun syntes, den var uægte.

Det er synd for Åbenrå folkedansere, når de skal repræsentere Åbenrå ved de forskellige stævner, og dertil har kjolen jo ikke været billig at lade fremstille.

Nu i forsommeren 1975 blev man igen præsenteret for en såkaldt »Åbenrådragt«. Det var vor dygtige og aktive husmoderforening, der havde sat sig i sving for at finde frem til en kjole, som kunne repræsentere Åbenrå ved deres stævner i de andre nordiske lande. Nu kan smag jo ikke diskuteres, men skal der diskuteres, om det er en Åbenrådragt, så bliver svaret: Nej! Åbenrådragt kan den ikke kaldes, højst en husmoderdragt.

Det har vel heller ikke været husmoderforeningens mening at genskabe en gammel Åbenrådragt, blot at skabe en fælles festdragt.

Jamen, findes der da en bestemt Åbenrådragt? Svaret på dette spørgsmål må blive nej!

Det har der aldrig gjort, men der findes mange forskellige gamle Åbenråkjoler på vort museum og i private hjem – kjoler og dragter, som viser den skiftende mode ned gennem tiderne.

Den omtalte augusteftermiddag studerede jeg »Åbenrådragten« af i dag, og hvordan er så den? Den er svær at indkredse i en bestemt mode, alt er jo moderne i dag, lige fra den lårkorte kjole til den lange, ærbare buksedragt. Påklædningen denne varme sommerdag strålede i alle regnbuens farver, f.eks. passerede en kvinde forbi i en knaldrød kort kjole, derefter en cyklepige i lyseblå knæbukser med rød bluse. Nu kom

Frederiksklubbens »Modeopvisning af gamle Åbenrå-kjoler«. Fra venstre: Inger Andresen, f. Jacobsen, Inge Clausen, f. Hansen, Erna Keldskov, Lise Krarup, Anne Marie Fischer og Karen Michelsen, født Møller. Foto ca. marts 1934.

en pige på knallert i vinrøde knæbukser – blå bluse og gul styrthjelm. Så fulgte en husmor, der gik i korte, hvide shorts og rød bluse, lidt længere henne kom to ældre damer i knækorte sækkkjoler, bagefter dem kom to unge mødre, hver med deres barnevogn. Mødrene var iført henholdsvis mørkeblå, lange bukser med rød bluse og lyseblå, lange bukser med dertil hørende gul bluse. Dette er kun et lille udpluk, men nok til at vise, hvor forskellig kvinden af i dag klær sig.

Mon ikke kvinden alle dage har klædt sig så forskelligt. Det vil sige, har fulgt tidens mode, isprængt hendes egen personlighed i

form af individuelle finesser såsom tørklædets farve, hovedtøjets knipling – forklædets mønster o.s.v.

Jeg mener ikke, at kvinderne har gået i en bestemt dragt i de forskellige egne af Danmark, altså de såkaldte folkedragter, som kopieres til dyre penge og kaldes Ringkøbingdragt – Præstødragt – Haderslevdragt og så videre, og sidst, men ikke mindst, Åbenrådragt. Intet er mere forkert end disse benævnelser.

Museumsinspektør Erna Lorenzen ved museet »Den gamle by« i Århus har netop aflivet myten om Århusdragten. I sin nylig udkomne bog om »Kvindedragter gennem

de sidste 300 år i Århus og omegn« har hun, ved at undersøge gamle skifteretspapirer og testamenter, bevist, at der findes ingen bestemt Århusdragt, men at der findes mange og lige så forskellige, som datidens mode kunne diktere.

Som sagt findes der heller ikke en bestemt Åbenrådragt, men der findes flere kønne, gamle Åbenråkjoler bevaret fra tiden 1820–1880. På Jacob Michelsens gård i Kolstrup findes blandt andre gamle slægtskjoler en hjemmevævet, lyngfarvet tosselskjole, som i udseende kommer den såkaldte folkedragt nærmest. Kjolen er hjemmevævet og hjemmefarvet og dertil syet i hånden.

Den består af et langt, folderigt skørt, med en kort, stramtsiddende bluse med lange ærmer. Den enkle kjole er pyntet med et brunt, silkebroderet forklæde og et lystbroderet, uldent skulderdug. Kjolen er blevet brugt her på gården af fru Karen Michelsen, f. 30. 6. 1847, d. 8. 5. 1931. Så sent som i 1929 er kjolen blevet båret af fru Tinna Damberg ved et folkedanserstævne i København i anledning af »Den sønderjydske Udstilling«.

I året 1955 blev kjolen præsenteret på Sønderborg slot ved en udstilling af sønderjysk håndarbejde, hvor dronning Ingrid var protektrice. Siden har kjolen ført en tilbagetrukken tilværelse i et gammelt skab, men har i sommer på opfordring fra flere sider været udstillet i stuen på Jacob Michelsens gård i Kolstrup, og den er ét af museets klenodier.

Betragter man de Åbenråkjoler, der er bevaret, ser man, at kjolerne tidligt er blevet præget af moden fra udlandet. I tiden fra 1720–1790, hvor Åbenrå-skibe gik til Hamborg – Amsterdam – London – Liverpool – Petersborg og mange andre havne, så kaptajnerne datidens kvindemode, når de blev inviteret til de udenlandske skibsrederes hjem. Kaptajnerne har jo nok også fået ordre med hjemmefra til at hjemføre kønne silke- og brokadestoffer til deres egne koner

og døtre. Desværre findes der kun enkelte dragtdele fra den tid, d.v.s. perioden 1720–1790, men i Hanne Poulsens bog om Jes Jessen, maleren fra Åbenrå, findes flere gengivelser af hans malerier, som viser Åbenrådamer i silke- og brokadekjoler i tidens stil. Malerierne gengiver også flotte hovedtøjer, som har været forbillede for bondepigens mere enkle hovedpynt.

Fra tiden 1820–1870, da Åbenrå-skibe sejlede på Østen og Kinakysten, er der bevaret mange kjoler. Disse kjoler er syet af hellsilke og indisk moll m.m. Det var den velhavende klasse, som førte an med moden. Syersker og modedamer fra Hamborg blev bestilt til at komme i hjemmene for at sy kaptajnshustruers og -døtres kjoler. De andre borgerkoner fulgte efter og fik deres stadskjoler syet efter samme mode hos byens sypige. Kjoler fra den periode er der bevaret mange af, dog ikke så mange, som man umiddelbart skulle tro. En af grundene er, at dengang fulgte en brudekjole eller festdragt ejerinden hele livet igennem, og sommetider fulgte kjolen også ejerinden med i kisten, ligesom »æ kjol« gjorde det, når en mand blev lagt i kiste.

En anden årsag til, at der ikke er så mange kjoler bevaret, må søges i krigene. I krigstider kneb det med mad og klæder, og de fleste kjoler og mandsklæder blev sprættet op og syet om, og tøjet blev slidt til sidste trævl. Endnu under 2. verdenskrig blev i 1942 skørtet af en prægtig kongebålvadmelkskjole fra omkring 1870 i det fineste snit syet om til en varm vinterfrakke til en 12-års pige. Trøjen er bevaret, den er syet i så mange smalle baner, at sypigen intet nyt kunne få ud af den.

Sypigen – ja, hun fortjener en særlig omtale, det var jo hende, den gifte kvinde var afhængig af, når hun ikke selv kunne håndtere nål og saks. Mangen en kvinde har i nålen fået et godt våben i hænde i kampen for tilværelsen.

Længe før kvindens såkaldte frigørelse og

To slægtskjoler fra Jacob Michelsens gård, Kolstrup. En bryllupskjole fra 1868, har tilhørt Anne Andresen, f. Friis. Og en tosselsdagligskjole, der har tilhørt Karen Michelsen, f. Møller.

ret til selv at tjene penge har der jo eksisteret ikke så få dårligt betalte erhverv for almuekvinden, erhverv, som ingen kvinde af borgerstanden, langt mindre en mand, ville drømme om at udføre, såsom: vaskekone – kogekone – malkekone – lappekone – vågekone og ligkone, altsammen fag, der ikke krævede nogen særlig uddannelse.

Lidt finere erhverv var en plejemors for en pogeskolet, en sygeplejerskes på et hospital og så det helt uundværlige erhverv, jordemoderens ved fødslerne i hjemmene.

Sypigens erhverv havde den fordel fremfor de andre ovennævnte erhverv, at hendes arbejde var et agtet og anstændigt arbejde. Nogle syersker uddannede sig så meget, at de kunne kaldes »dameskrædderinde«. De var i stand til at undervise elever i den svære kunst, og de kjoler og dragter, der udgik fra sådan et værksted, var af højeste kvalitet.

Mangen en dygtig kvinde – ugift, gift eller enke – oprettede egne systuer. Respekt stod der om byens »fine« systue, dér blev moden jo skabt og dikteret. Dengang som nu gjaldt det gamle ord: »Klæder skaber folk«. Af sådanne systuer her i Åbenrå skal blot nævnes nogle få som f.eks. fru Lau-manns på Nybro og fru Lessings i Nygade.

Atter andre dygtige kvinder oprettede en slags systule i deres hjem, hvor unge piger mod betaling undervistes i finere linnedsyning (der hørte meget linned til en ung piges udstyr). Her bør fru Johanne Høy nævnes; hun havde systule i St. Pottergade.

En speciel gren var brodeusens fine arbejde. Kun en yderst dygtig syerske kunne brodere de fine navne, som udstyret skulle for-

synes med. Her nævner jeg den 84-årige Mary Schou, som har været og endnu er eminent dygtig til fransk broderi. Desuden drev Mary Schou i mange år byens fineste hatteforretning nede ved Nørreport – dér købte man sin hat. Mary Schou, der den dag i dag er i besiddelse af en sikker smag og farvesans, drog hver sæson til Hamborg for at se de sidste nye hattemodeller ved de store opvisninger.

Som det sidste, men ikke det mindst vigtige, skud på modeskaberens træ skal hjemmesypigen omtales.

To gange om året, i marts og oktober, kom nu afdøde hjemmesyerske Marie Lorentzen ud på gården i Kolstrup. Dagen før var systuen, det store kvistværrelse – »æ frontspir« – mod syd, blevet gjort i stand og »syslet«, som vi siger på sønderjysk. Symaskinen stod parat på det store bord. På et mindre bord foran sofaen var alle mulige

Anne Andresen, »Kopsholt«, f. Friis. Gift med Richard Andresen.

sygrejer lagt frem, strygebrættet var lagt tilrette mellem to stole, (det var i den tid, da strygebrætter ingen ben havde), »press«-jernene og de andre strygejern var sat frem i kakkelovnen. Kl. 9 kom Marie Lorentzen. Arbejdsdagen begyndte med en kop kaffe, derpå blev de sidste nye modejournaler, hvoraf flere var fra Hamborg, lagt frem på bordet. Nu blev modeller udset, de forskellige kjolemodeller blev gennemdrøftet og diskuteret, forstandigt suppleret af min mormor, fru Anne Andresen. Når de nye kjoler skulle syes i mit hjem, kom min mormor altid ud på gården. Hun var dygtig til saks og nål og havde som 17-årig fået lov til af sin far, Jens Friis på »Kopsholt«, at komme i modistlære i Åbenrå. Det var ikke almindeligt i året 1866. Der fortælles, at Jens Friis helst havde set sin datter uddannet til mejerske.

I foråret 1866 kom Anne Friis så i modistlære i Åbenrå. I forvejen havde Jens Friis fået en aftale med sin forretningsforbindelse, den gamle bagermester Asmus Andresen,

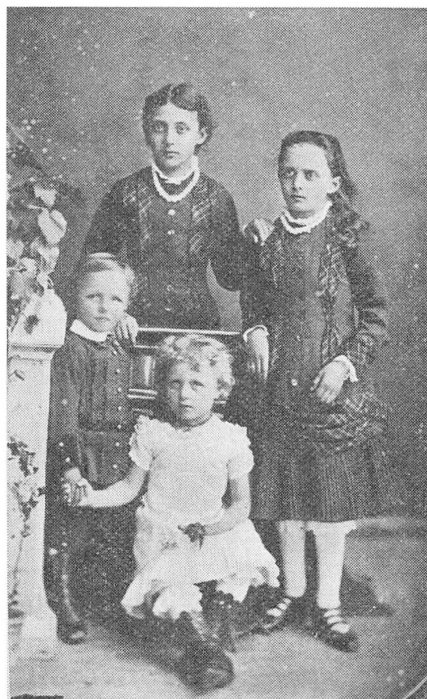
som ejede købmandsgården og bageriet på hjørnet af St. Pottergade og Ramsherred, om, at datteren kunne bo og spise hos familien Andresen.

Da foråret kom igen, var Anne blevet forlovet med bagermesterens søn Richard Andresen. Nu forlangte Jens Friis, at datteren skulle ud på en gård for at lære husholdning, og Anne Friis kom derefter i huset hos familien Jespersen i Stollig. November 1867 var hun atter hjemme på »Kopsholt« for nu at forberede sit bryllup, der var fastsat til den syvende februar 1868. Da »Kopsholt« er den vestligste gård i Øster Løgum sogn og vejen til kirken kilometerlang, skulle ikke blot bryllupsfestlighederne hin vinterdag, men også selve vielsen foregå på »Kopsholt«. Mange gæster var indbudt, og her mødtes brudeparrets to slægter fra fjern og nær og fra Slesvigs to nationaliteter. Min mormor har som gammel fortalt mig, at hun som 18-årig slet ikke var klar over, at hendes lovede var tysk-slesviger og hans hjem tysk-sindet, der blev jo altid talt dansk i det Andresenske hjem. Man kan vel tænke sig Jens Friis' tanker ved dette bryllupsgilde, men »Gud Amor« har jo både før og siden skudt sine pile tværs over sindelagsgrænsen.

Mange år senere skal Jens Friis og hans kone Ellen Rossen have udtrykt sig således: »Senere fik vi flere svigersønner, både sønderjyske og sjællandske bønder, men Annes mand var den, vi holdt mest af.«

Anne Friis var 19 år, da hun holdt bryllup den 7. februar 1868. Hun var 30 år, da hun den 18. februar 1879 blev enke og stod ene tilbage med tre døtre og en søn. Anne Andresen fik nu brug for al sin dygtighed, alene opdrog hun sine børn, plejede tillige sin gamle svigerfar Asmus Andresen, indtil han

Anne Andresens fire børn: Ida, gift Thade Petersen, Cathrine, gift m. Valdemar Jacobsen, Ella, gift m. Jacob Michelsen og Richard Andresen, købmand. Han faldt som 36-årig i Rusland i 1915.

døde som 84-årig olding i 1885, foruden at hun administrerede den store ejendom, som den dag i dag er i slægten Andresens eje.

Men tilbage til systuen på gården i Kolstrup. Selvfølgelig skulle mormor være tilstede, når der blev syet kjoler. Hun havde jo før i tiden syet moderigtige kjoler til sine tre døtre, og nu fulgte hun næste generation med sin sikre smag og fingerfærdighed. Her skal nævnes, at hendes egen brudekjole af fransk stof og snit endnu er bevaret.

Spændende var det, når den nye kjole var færdig til førstegangsprøvning, selvfølgelig var meningerne forskellige, og tit var der en kamp, inden kjolen fik det snit, som syersken, den 80-årige og den 14-årige kunne blive enige om at acceptere.

I løbet af en uge med arbejdsdage fra 9–20 blev der syet tre nye kjoler, én til hver af gårdens kvinder, foruden ændring af kjoler fra året før, så de kunne bruges en »sæson« til.

Tiden løb hurtigt den augusteftermiddag, da jeg sad og så på trafikken og lod tankerne gå tilbage i tiden. Min opmærksomhed blev nu fanget af to kvinder i fikse buksedragter, hver med en opslået rød paraply mod den overraskende byge. De kom ned ad Hjarupvej i hurtigt tempo. Klokkeren var 16.30. Jeg gættede på, at det var to syersker fra »KOFA«'s nye tekstilfabrik på Høje Kolstrup. Sypigens selverhverv eksisterer ikke længere. Teknikken har trukket hende ud af hjemmet og ind i de store, larmende fabriker, hvor alt arbejde foregår på samleband og akkord.

To timer har jeg nu siddet her ved mit »out-look« og betragtet kvindemoden af i

dag. Buxsedragten eller »bukserne« har absolut været i majoritet, syet i mange forskellige faconer og med anvendelse af hele farveskalaen, og festligt ser det ud. Buxsedragten er altså moden i dag, den er praktisk og tillige klædelig for de fleste, når den anvendes med selvkritik.

Museumsinspektør Ellen Andersen betone- de i sit interessante foredrag, at »bukserne« fra langt tilbage i tiden havde været symbol på magt og selvbevidsthed. Det var rytterfolk fra Asien, der først havde lanceret den mode, da de stormede ind over Europa og tiltvang sig magten. Alt tyder på, at symbolikken har gammel hævd, og at tiden er ved at oprinde, da kvinden bliver betragtet og behandlet som et menneske på lige fod med manden på grund af hendes væsens formåen på alle livets områder og ikke kun hendes formåen på sexlivets område.

Spår den fikse, praktiske og farverige buksedrag om fuldstændig ligeret mellem kønnene i fremtidens Danmark, så hilse moden af i dag velkommen.

Familien på Nørremølle. Fra venstre: Dorothea, Gudrun, Dorthea Hanssen med Ingeborg, Svend, Christen Hanssen, Rigmor, Julie Marie, Anna og Agnete. På væggen over sofaen hænger to kobberstik af børneflokkens tipoldeforældre Mirike og Hans Jørgensen. Foto. 1901.

Min barndoms have

AF INGEBORG POULSEN

I december-nummeret 1974 fortalte fru Ingeborg Poulsen, Åbenrå, om julen på Nørremølle. Her følger et erindringsbillede fra Nørremølles store have, en rigtig æventyrhave.

Tidlig om foråret kom den lange række af martsroser; hvert år var det spændende, om de ville springe ud, så vi kunne pynte mors fødselsdagsbord med dem den 9. marts.

Fra vintergækkerne begyndte at pippe frem af den frosne jord, til frosten sent om

efteråret havde svedet de sidste begonier og georginer, var der altid noget at glæde sig over.

Haven var mors værk, hun elskede blomster og kunne gå og snakke med dem, og hun havde samlet mange sjældne træer og planter.

To døre førte ud til haven fra det lange stuehus med buede ruder, hvor alle herlighederne spejlede sig. Om den ene dør slyngede sig en blåregn, den anden førte ud til terrassen med buketroser og en hvid klema-

tis. Midt på muren var en vinranke. Bierne summede i den, når den blomstrede, men var de grønne druer modne, kom hvepsene og udhulede mange, så kun skallen var tilbage. I gode somre var druerne dejlige og søde at spise. Spurvene søgte ly og hyggede sig i vinranken om natten.

På gangen foran var der myrer, som sled og slæbte. Så fine deres veje og indgangsportene til deres tuer var lavet! Jeg forstod ikke, hvorfor nogle af dem havde vinger, og de kun kom frem, når man – med dårlig samvittighed – rodede med en pind i deres privatlejlighed for at se de hvide æg og den forvirring, der blev.

På græsplænen knejsede den høje gran – måske den engang skulle blive til en flagstang. Det var ingen moderne plæne, hvor der ikke må gro andet end græs; her var hyggelige bede med roser, hvide liljer og to meget sjældne planter, én med store blade og en mægtig gul blomsterstængel, og en anden med en over to meter høj blomsterstængel med hvide klokker. Navnene på dem lærte jeg aldrig.

„Helle” på den hvide bro

Hvert forår blev der sat stativ op til en blå klematis, og en lille fluesnapper fløj rundt og satte sig på de lave stænger efter hver fangst. Et år fandt jeg dens rede i den tætte thuja, men jeg måtte kun se den på afstand.

Jeg ser for mig og mindes duften af den lyserøde træpæon, som det var en svir at bore næsten ned i. I staudebedet stod den fine Jomfru i det grønne og en gul Adonis var én af de første forårsbebudere.

Mor delte sin glæde med os, når hun havde fået en ny, sjælden blomst til at gro.

Gennem haven løb en bæk. På den hvide bro over bækken var der »helle«, når vi skulle lege, og hvor var der mange gode gemmesteder! Den nederste del af haven på den anden side af bækken var nemlig me-

get større end den del, der lå nærmest huset. Der var mange gange, der var fuldt af buske og store træer, og helt ovre i hjørnet var et lille stråttækt hus, hvor far dyrkede lakseyngel. Der kunne vi hejse os op på taget og vinke til dem, der stod på broen, så de, når de havde set et vink, måtte gemme sig igen.

Selv var vi mange søskende, vi havde ofte gæster, og de unge piger og karle var også tit med i legen, så vi kunne være mange, der deltog.

Sundt syltetøj

I et andet hjørne af haven havde mor to hønsehuse til racehøns; der måtte vi ikke komme, men vi havde dog lov til forsigtigt at liste ind og samle skovfogedæbler, når de faldt ned.

Min søster Rigmor og jeg havde vor egen lille have, en busk med hvide ribs og hver et æbletræ. Jeg var nok ikke ret gammel det år, da jeg pludselig fik lyst til at plukke æbler og havde plukket alle filippaæblerne, før de var modne. Rigmors træ hed Charlamovski. Navnet var fint, men jeg syntes nu bedst om mine egne æbler.

I den nederste have var der en græsplæne uden bede, og der spillede vi krocket og legede To mand frem for en enke.

Var det varmt om sommeren, var der dejlig skygge under de store lindetræer; der var hængekøje og gynges, og bordet var en møllesten.

Henne ved bækken havde mor fået plantet en hægebøg og et magnoliatræ på en lun plads, så det sidste om foråret kunne komme med store, hvide blomster. En højstammet hybenrose var der også, og længe før det blev almindelig husmoderpligt at sylte hyben, lavede mor »honningpotter«. Vi gruede bare for alt det kløpulver, som vi måtte hjælpe med at kradse ud og drilagtigt smurte hinanden ind i, men vi fik vor egen lille syltetøjskrukke som belønning, når vi havde hjulpet pænt til med arbejdet.

Der var rige legeomuligheder i den store have, der hørte til Nørremølle. På den hvide bro, der førte over bækken, var der »Helle«, når man legede skjul.

I budskadset af jasminer, guldregn og syrener var der gode muligheder for at bygge huse af gamle trækasser, brædder og spande, væggene var sække, og gamle gardiner pyntede svært op. Så var der kappestrid om, hvis hus der var pæneste.

Bag ved lysthusets rørvægge var der en lille plads ned imod dammen. Det var det allerbedste sted. Der legede vi butik og handlede med havens bær. Havde vi gæster, kunne det som regel være en helt indbringende forretning.

Vaskebaljebalancekunst

Om sommeren var der trådnede, så mors gæs og ænder ikke kunne komme op i haven. I dammen var der ganske lavt vand; der kunne vi sejle rundt i store vaskebaljer til forskellige landingspladser. Vi skubbede os frem med en stage, og det var en kunst at holde balancen. Mangen en nybegynder, som vi lokkede ud, fik en dukkert i det murede vand, mens tilskuerne morede sig.

Det var spændende at fange hundestejler og andre smådyr, for de var hurtige i vendingen.

Om vinteren løb vi på skøjter på dammen, så der var altid året rundt rige legeomuligheder dér.

Bedst var dog sommeren med alle blomsterne, hvoraf vi kunne lave mange, sjovt ting. Ærteblomsterne blev til fugle, fuchsia

til små koner med lilla skørt, rød bluse og ben med sko på. Af den ægte kastanie fik vi en lille vogn med stjært, hvori konge og dronning med krone på sad på gule fløjsæder. Lindebladene stak vi sammen med pinde og lavede bæltter og hele dragter af, og rabarber eller skræppeblade blev til kunstfærdige hatte pyntet med gåsefjer, krans af tusindfryd og andre blomster.

Bagved laden var den gamle abildgård med høje krogede gråstenæbletræer, pigeoner og et valnøddetræ. Ved vejen stod en gammel bøg, som forgrenede sig et par meter oppe, så der blev en hel lille stue. Der havde far sat et bræt op, ligesom en lille bænk, så vi kunne sidde deroppe to ad gangen. Der sad vi tit og læste lektier, eller vi så ned på folk, der gik på vejen, uden at de kunne se os.

Idyl efter rædslerne

Om aftenen legede vi røvere og soldater. Far gik foran og sang: »Her er dog en dejlig skov, for her er ingen røvere«, men jeg husker min rædsel, da røverne kom frem fra deres skjul for at fange os. Det var virkelig alvor for mig.

Men så kunne mor tænde petroleumslampen på bordet i lysthuset og servere rødgrød eller jordbær, og så sang vi i den stille sommeraften.

Otto H. Engel: »Morgen ved stranden«.

Maleren Otto Heinrich Engel

AF EMIL LORENZEN

I 1892 kom maleren Otto Heinrich Engel første gang til Egersund, den lille landsby ved Flensborg fjord, der var præget af de mange teglværker.

Otto Engel vendte tilbage sommer efter sommer og blev snart midtpunktet i den Kunstnerkoloni, der var grundlagt i 1880'erne, og som holdt til i Egersund.

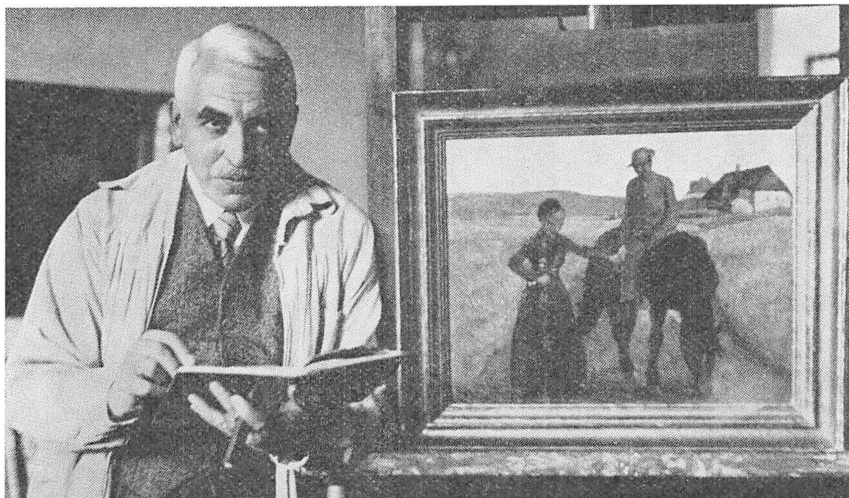
Viceskoleinspektør Emil Lorenzen, Flensborg, skriver om kunstnerne, der lod sig inspirere af egnen og dens beboere.

Jeg fødtes i forrige århundrede, og egnen i

trekanten Dalsgård – Trappen – Egersund var mit drengeparadis. En særlig oplevelse var det for mig at sejle helt alene i den store fiskerbåd med de brune sejle over til Nybøl Nor. En stor sø lå foran mig, og selv store kuldampere kunne sejle helt ind til teglværkerne lange broer. Her lå omkring århundredeskiftet kunsterkolonien i Egersund.

Landskabets farverige karakter var i året 1830 blevet opdaget af maleren Christoph Wilhelm Eckersberg, den danske malerkunsts fader. Her malede han sit berømte maleri: »Teglværkerne i Rendbjerg«, set fra

Otto Engel i sit atelier. Engel blev født i Odenwald 1866. Efter uddannelsesårene på akademier i blandt andet Berlin og München søgte han mod nord. Det var ret tilfældigt, at han, efter forslag fra en ven, kom til det lille fiskerleje Egersund, hvor han gennem en årrække fandt motiver til en række betydelige arbejder. Han blev professor i 1908. I 1934 flyttede Otto Engel til Lyksborg, hvor han døde i 1949.

hans fødeby Blans; maleriet viser Rendbjerg – teglværket med de lave tage og Flensborg fjords vestgående dønninger i baggrunden. Eckersberg var den første af en række kunstnere, som indtil den første verdenskrigs slutning kom til Egersund for at male egnens storslåede natur. I tidens løb blev det til hen imod 30 fremtrædende kunstnere, der samledes her om sommeren – ofte i et større fællesskab.

Af disse kunstnere bør især nævnes foruden Eckersberg og hans værk »Rendbjerg – teglværkerne« landskabsfotografen Wilhelm Dreesen, som også i sin ydre fremtoning lagde vægt på at ligne en kunstner: den særprægede hat, det optiske udstyr, fipskægget og den altid tændte cigar. Han boede i Sandager, og når vi under besøget hos vore bedsteforældre gik ad strandvejen fra Sandager til Dalsgård, beundrede vi hans farvestrålende hus og de manglefarvede fotokulisser.

Endvidere Alex Eckener, grafikkers mester, hvis bror med sin zeppeliner fløj over

Atlantehavet og Nordpolen. I nærheden af Trappen boede i et paladslignende hus Anton Nissen fra Tønder, Peter Nicolaisen, Hans Holtorf, Hans Petersen fra Flensborg og Johannes Knudsen fra Rinkenæs.

Til denne kreds hørte også Otto Heinrich Engel. Selv om han ikke var født på egnen, følte han dog hele livet igennem en stærk tilknytning til vor hjemstav. Han kom fra den – dengang – store verden: fra Berlin. Han var født på præstegården i Erbach (Odenwald) i 1886 og kom i året 1892 første gang til Egersund. I et brev fra 1892 skriver han:

»Egersund havde jeg ganske vist forestillet mig helt anderledes. Jeg regnede med at komme til det åbne hav, men fandt kun bugter og snoede, mindre indskæringer samt landsbyer og bebyggelse indrammet af skove og marker. Men jeg har fundet mig så godt til rette, at jeg år efter år vil tage på studierejse derhen«.

I Berlin var han medlem af Det kgl. Akademi, han havde gennem sine højt værdsatte

arbejder forbindelse med talrige europæiske kunstnere, nød stor anseelse og blev i 1908 hædret med professortitlen af den tyske kejser, og som anerkendelse for sin kunstneriske indsats fik han den store guldmedalje. Det var alt dette, han sagde farvel til, da han foretrak den stilhed og arbejdsro, Egersund kunne tilbyde ham.

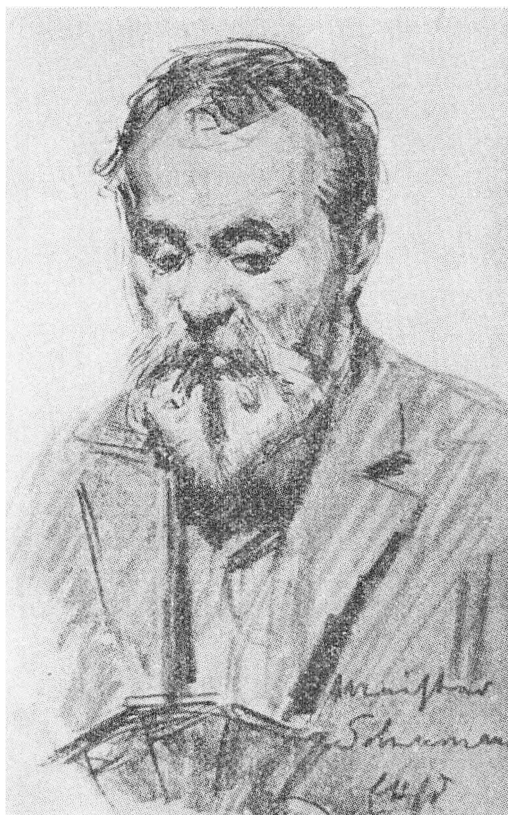
Byen gav ham et kunstnerliv og megen arbejdsglæde. Af Engels 180 større malerier er motiverne til de 35 hentet i Egersund, og han blev den kunstner, der på den mest anskuelige måde forstod at skildre den indfødte befolkning og det særprægede landskab. Kunstneren lærte sig det danske sprog og at læse dansk litteratur, især I. P. Jacobsens og Holger Drachmanns værker. Senere taler han efter et besøg i København om danskernes udprægede sans for naturstemninger og deres fine iagttagelsesevne, når det gælder skildringen af landboerne.

En ting er Engel utilfreds med: »Der findes næsten ingen, der kunne tænke sig at sidde model – de er alle for travlt beskæftiget og arbejder hver dag et nyt sted. Jeg er blevet gode venner med to fiskere: Lorenzen og Asmus Sommer. Måske kan jeg få dem til at sidde stille en stund«. Kun børn kunne han få til »at stå model« – det rygtedes nemlig, at kunstmaleren uddelte bolsjer og småskillinge.

Det, Egersund ikke kunne give ham, fandt han i rigt mål på den lille ø Før. Hvad angår skikkelse, holdning og bevægelser adskiller den frisiske kvinde sig væsentligt fra sin søster i landets østlige del. Engels skriver i sine erindringer: »For mig var indtrykkene på Før så stærke, at de blev af afgørende betydning for mig«.

I august 1901 skriver han:

»I går – søndag eftermiddag – har jeg for første gang malet to unge piger, Ella og Regina Olufs, i deres nationaldragter. Jeg malede dem i udkanten af det vidtstrakte marskland i nærheden af præstegården. På græsmarken var der heste med deres føl,

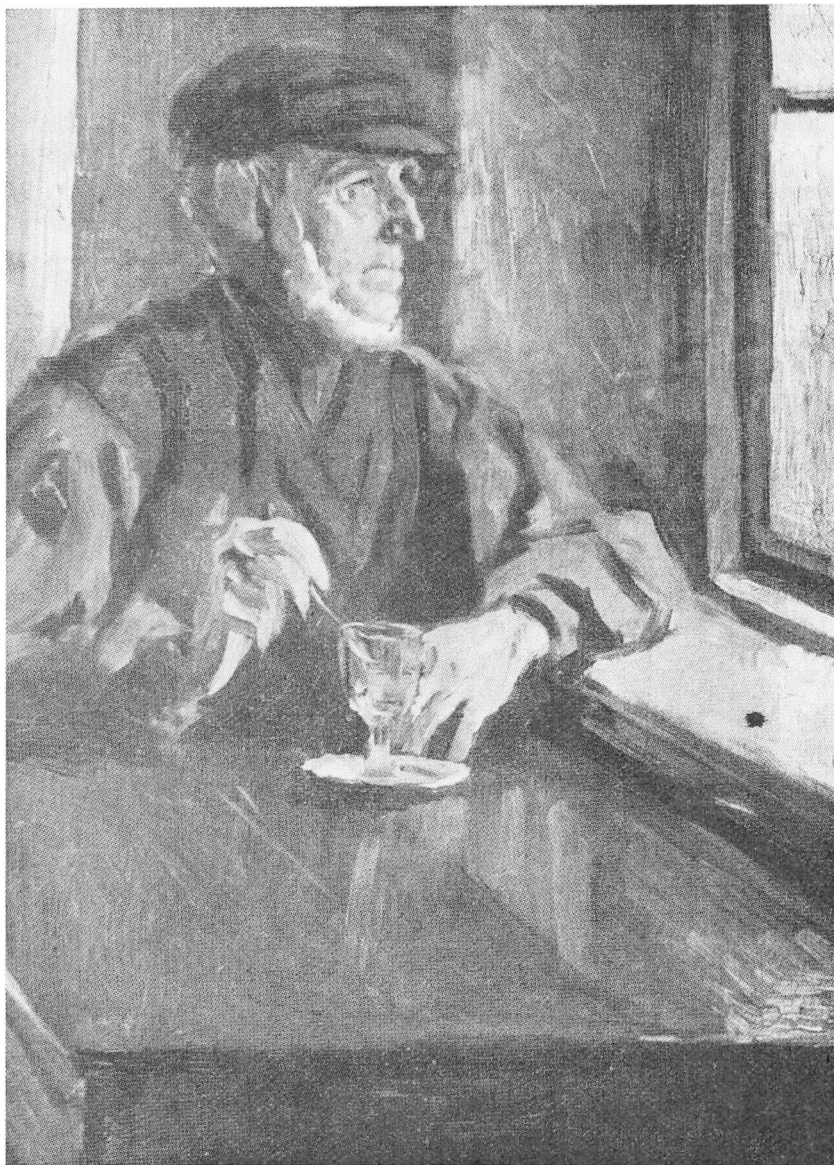
Otto Engel fandt sig godt til rette i Egersund, ikke blot fordi omgivelserne inspirerede ham, men også fordi han fandt venner i den stedlige befolkning, som det efterhånden lykkedes ham at få lov til at tegne eller male. Her er det gæstgiver Schumann, der har været model. (Tegning fra en skitsebog 1892. Fra Bymuseet i Flensborg).

mange køer og i udkanten får – storke og viber fløj omkring. Pigerne stod pænt, og den fyrstelige betaling – tre mark for at stå stille i tre timer – syntes at virke tillokkende på dem. Kvinderne og pigerne har ofte smukke ansigter«.

Det berømteste maleri, som han skabte under sit ophold på den grønne ø, er uden tvivl billedet »Sørgehøjtidelighed på Før« fra 1904, som i dag kan ses i Nissen – huset i Husum.

Før han tog fat på arbejdet, skrev han:

» I dag har vi set mange interessante ting.

Otto H. Engels oliemaleri af lods og købmand Kronika, Egersund 1892. (Bymuseet i Flensborg).

Klokken 8 om morgenen kørte vi med Friedrich Arfsen til Ütersum. Her deltog vi i en sørgehøjtidelighed. Kisten var anbragt på en bære, der var dækket med et hvidt lagen og stod uden for huset, ca. fire skridt fra hoveddøren. To kvinder stod i døren, de nærmeste pårørende sad på stole foran kisten, mens de øvrige kvinder og mænd sad i en halvcirkel

omkring kisten. Præsten stod under sin tale ved kistens hovedgærde. Fem konfirmander dannede sammen med deres lærer en gruppe, der sang salmer. Så løftede fire mænd kisten op på vognen, og ligtoget satte sig i bevægelse. Jeg havde lavet skitser under højtideligheden og fulgte efter kisten til Sct. Laurentiuskirken, hvor jeg gjorde yderligere no-

tater. Jeg tror, jeg vil male et billede af sørgehøjtideligheden».

Engels største værk er nok maleriet »Morgen ved stranden« i størrelsen 150:189. Dr. Fuglsang, Flensborg museums forhåndværende direktør, betegnede billedet som det mest storslåede, fineste og mest betydningsfulde kunstværk, hvis virkning beror på, at

det helt igennem har naturskildringen som motiv og har bevaret sine oprindelige, friske farver, selv om det er 75 år gammelt.

Jeg har erhvervet dette maleri, der er skabt af et retskaffent menneske og en stor kunstner, og måske vil det en dag blive overdraget til et dansk museum for at fortælle om Østersøområdet kultur i svundne dage.

De burde have ønsket

For en tid siden hørte og så vi i fjernsynet en ældre mand, der fortalte om forholdene på en herregård først i 20'erne. Men det var ikke udelukkende på herregårdene, at forholdene hvad angår lønningerne og boligerne for tjenestekarlene var så dårlige.

I mit barndomshjem havde vi i 90'erne en daglejer, der boede i lejet hus to kilometer fra vort. Han mødte hver morgen – gående – kl. 6 og arbejdede til kl. 6 om aftenen for 50 øre om dagen. Han fik selvfølgelig kosten og en dram til maden hver gang, der var brød på bordet. En flaske brændevin kostede dengang 29 øre. Han var godt tilfreds. Jeg mindes aldrig, at jeg har hørt ham klage. Det hørte den gang til, at han en gang imellem fik en halv tønde kartofler og selvfølgelig altid noget sulemad ved slagtning.

Senere under den første verdenskrig var jeg en overgang bestyrer på en gård her i Sønderjylland med normalt tre karle, en daglejer og tre russiske krigsfanger. Da jeg tiltrådte pladsen, var karlekammeret en del af hestestalden, det vil sige indgangen til kammeret gik bag om hestene. Den hest, der stod nærmest karlekammeret, havde sparket et

stort hul i muren ind til karlene. Kammeret havde et ganske almindeligt staldvindue, der ikke kunne åbnes. Man kan tænke sig til luften i sådan et rum og til situationen ved en brand. Der var selvfølgelig halm i sengene og stengulv som i stalden.

Var vi i marken og havde mad med, var drikkelserne, så vidt jeg husker, hjemmebrygget øl i en stor dunk, kaldet skæggemand, en dunk, som vi alle, daglejeren med et stort beskidt skæg med skråtbakssovs, de russiske krigsfanger, karlene og selvfølgelig de unge piger alle i fællesskab skulle drikke af.

Gårdejeren var indkaldt til krigstjeneste. Jeg snakkede med karlene om boligforholdene. De havde aldrig ønsket det anderledes. Det var altså deres egen skyld, at det var således. Tid efter anden talte jeg med fruene om både boligen og det med dunken i marken. Hun havde heller ikke tænkt, at det var noget forkert i dette. Men inden der var gået ret lang tid, var begge dele ordnet, og hvem der var gladest, var fruene. Hun var helt stolt over de nye forhold. Det var altså i dette tilfælde folkenes egen skyld med alt dette svineri.

J. P. Knudsen, Tønder

Svundne tiders rejsende oplever Sydslesvig

Kurprins Johan Georg af Saksens anden rejse gennem Sydslesvig 1665

Efter sit andet Danmarksbesøg, 1665, hvor udturen gik over Warnemünde, kom kurprins Johan Georg af Saksen på tilbagerejsen påny gennem Sydslesvig. Denne gang havde han en sekretær, Christian Schütz, med i sit følge, og han førte en dagbog, hvor vi bogstavelig talt kan følge kurprinsen fra dag til dag. Dagbogen er udgivet i »Hamburgischer Correspondent« 1909, og afsnittet om Sydslesvig gengives her i oversættelse ved overbibliotekar Torben Glahn.

De drog fra Olmerstoft den 5. december. »Flenssburgk lå ikke langt derfra, men da mæslingerne skulle være udbredt i byen, ville vor Serenissimus ikke ind i den. Flenssburgk er en smuk, meget langstrakt by med et kongeligt slot oppe på bjerget. Der er handel med alle slags varer der. Østers er der fuldt op af. De spises der både friske og kogte, 3–4 Groschen for 100 stk. Vandet skal være så sikkert og dybt, at næsten alle borgere kan laste og igen losse deres skibe med varer ved deres egne huse. Den har også herlige brønde og en frugtbar jordbund. Den har 3 kirker. I vort natlogi fortalte en senators søn ved navn Schröter os om byen. Han var et lystigt og høfligt menneske.

Den 6. december drog vi af sted mod Gottorff. Hans Durchlauchtigkeit blev – venligt modtaget af den regerende hertug Christian Albrecht (stifteren af Kiel universitet) og hans broder, og indlogeret på slottet sammen med medlemmerne af rådet og junkerne. Vi andre rundt om uden for slottet, hvor der alle vegne er smukke og propre huse.

Gottdorff, den fyrstelige residens er et smukt og stærkt slot, først nylig renoveret af den nu regerende hertug. Der er smukke volde, bastioner og meget brede, vandfyldte grave. Men bag slottet ligger et bredt højdedrag, og derfor kan det ikke udholde en længere belejring. Slien (Schley) løber forbi her og falder ud i Østersøen.

Dagen derpå beså vi næsten alt, hvad der i skyndingen kunne ses. Gik først i slotskirken, hvor hr. dr. Reinboth holdt en bedetime. Det var en smuk kirke. Derfra ind i biblioteket, hvor vi dog ikke kunne se os længe om, det var ikke alt for vidtløftigt, dog vel indrettet. Derfra til kunstkamret bestående af 2 værelser. Her ses alle slags rariteter, især hvad der af det persiske gesandtskab er medbragt fra Orienten. I det første værelse er navnlig de personer at se i legemsstørrelse, med de dragter, som de bar ved audiensen.

I det andet er maritime og meget kostbare sager i forskellige skabe. Vartegnet er en fra loftet hængende stokfisk med et spejl i munden, hvori de besøgende, når de ønsker det, vil kunne se en levende stokfisk.

Hr. magister Adam Olearius er bibliotekar og kunstkamrets inspektør. Hans medhjælper førte os derefter bag ud af slottet over en lang smuk bro ud i den vidt udstrakte og store lysthave, hvori der skal være herlige vækster, som dog ikke var at se nu. Midt i står bl.a. et stort lysthus i hvis underste, mægtige gemak, der er en ovenud stor globus: udvendig jorden, men indeni himlen. Ved hjælp af en stige beså vi den rundt omkring, derefter åbnes den midt på, og vi sad

8–9 derinde på stole ved et bord, og dog var der plads tilovers. Globussen kan nedenunder drives af vand, uden at de, der sidder derinde tager skade af det.

Anno 1635 har den højsalige hertug Friedrich derfra med umådelig bekostning sendt et mandstærkt gesandtskab til Moskva og Persien for at undersøge den persiske handel med silke og andre varer i den hensigt at oprette en filial, og af dette gesandtskab er en del anno 1639 kommet tilbage til Gottorff. Omtalte Olearius har også været med.

Nærved på engdraget er byen Slesvig bygget, den skal være grundlagt af Claudius Nero Germanicus, kejser Augustus' stedsøn og høvedsmand, og fornyet af Carolus Magnus. Byen er smukt beliggende, har en statelig havn hvorfra man hurtigt kan komme ud i bæltet. Indbyggerne driver stor handel, og man laver også her gode knive, som de for-

står at indlægge smukt med sølv. Kejser Otto har anno 964 stiftet et bispedømme, men det har ikke i mange år haft sin egen biskop. Stiftet har dog endnu sine egne domherrer og Canonicaterne bliver skænket bort af kongen af Danmark og hertugen af Holsten, efter disses eget tykke.

Hertugerne har deres grave i domkirken. Til enkehertuginde, der opholder sig i Husum, en stor by i Holsten, sendte Hans Højhed Prinsen sin kammerjunker mons. von Waldau, for at overbringe sin venlige hilsen.

Efter at have spist til middag drog vi bort igen og kom om aftenen den 7. december til fæstningen Rendsburgk. Hans Højhed lå på slottet, hvor vi også spiste, men alle vi andre lå ude i byen. Logiet var godt. Herre er von Bluhn (v. Blome?), en anseelig og lærd mand. Rendsburgk er vel befæstet.

Den 8. december drog vi tidligt afsted mod Itzehoe.«

Efterskrift til „En visitation“

Lærer Ib Andersen, Varnæs, gør opmærksom på, at vedrørende Hou Gaard, som direktør H. P. Jensen, Agerskov, nævner i »En visitation – brudstykke af en politirapport«, december 1975, er det mest nærliggende vel Havgaard, beliggende øst for Gabøl, Nustrup sogn. Havgaard er ifølge Schrøders topografi (1853) Hof und Wirthshaus, jævnfør Trap.

Og direktør H. P. Jensen tilføjer: For antagelsen taler navnet, udtrykket »på« Hou Gaard, forholdet, at der var værtshus på gården, hvor høkeri kan være drevet, gården som kornsælger, og endelig, at hvis den sigtede har villet købe for noget stjålet, var en lokalitet uden for hjemstedet nok bedst egnet.

Tanken om Hou Gaard = Havgaard hav-

de strejft mig, men jeg nærede tvivl om rigtigheden. Tildragelserne udspillede sig efterår eller vinter (Juulen). Der var tale om tunge byrder ($1/2$ Tønde Rug), manden måtte låne træsko for at komme rundt, færdsel ved nattetid, konstant iagttagelse af nysgerrige og misundelige naboer m.m. På denne baggrund kunne det forekomme usandsynligt at den sigtede skulle kunne mestre større tids- og afstandskrav så let.

Kornkøbet bedømte jeg derfor til at være sket enten i sognet (Toftlund), hvor et gårdnavn kunne være glemt eller på en gård eller ved en handlende i Haderslev, hvor han har kunnet forrette flere ærinder på en tur.

Men ved nærmede eftertanke forekommer Ib Andersens antagelse nok at være den mest sandsynlige.

Kritik af en boganmeldelse - og et svar

AF HARBOE KARDEL

Redaktør Bjørn Svensson har i sin anmeldelse af min bog »Grenzlandmelodie in Dur und Moll« i Sønderjysk Månedsskrift 12/75 nævnt nogle episoder af min fortid, som efter hans mening er kommet for kort i min bog. Derfor har han i overskriften talt om »Tyske fortrængninger«.

Jeg vil gerne give Bjørn Svensson ret i nogle punkter, som han omtaler, men jeg må protestere mod den ensidige, negative holdning overfor mit arbejde i det hele. Når en journalist i 11 år er underkastet et diktatur, er det ikke svært at finde anklagemuligheder, men en kritik må også tage hensyn til positive forhold, hvis de er forhånden, ellers kan jeg ikke acceptere kritikken i det hele som berettiget og fyldestgørende.

Det kunne ikke være et mindretals opgave at forsøge at vælte et system, som moderfolket engang havde valgt, men det kostede koncessioner, når man ville holde stillingen som en mådeholden medløber. Samtidig vil jeg fremhæve, at jeg ikke løber bort fra mit ansvar. Hver skygge, hver plet af mit folk vil jeg bære.

Jeg hører til dem, som er taknemmelig for enhver berettiget kritik, fordi den fører til selvprøvelse. Men jeg må dog vende mig imod, at jeg bliver sat i bås med »Kongeåfløjen«. Bjørn Svensson har selv citeret en hel række af eksempler, hvori jeg tog stilling imod Kongeåparolen. Men han citerer også en artikel, som jeg skrev i 1932 i »Kieler Neueste Nachrichten«, at jeg med hensyn til Nordslesvig gerne så en genforening med Tyskland, men jeg siger indskrænkende i samme artikel, idet jeg nævner »en ny afgørelse« i samklang med den af vor vælgerfor-

ening opstillede program fra 1920, det vil sige genforening i henhold til udfaldet af en ny afstemning. Men jeg indrømmer, den første formulering kunne misforstås.

På lignende måde forholder det sig med den artikel, som jeg skrev den 2. januar 1934 ved min tiltrædelse i Åbenrå. I denne artikel skrev jeg følgende: »Vi forlanger en ny afgørelse, vi vil tilbage til Tyskland. Slesvig må genvinde den gamle enhed.« Jeg indrømmer, at også denne formulering kunne forstås som en »Kongeåparole«, men grunden til de skarpe ord var, som jeg også har sagt i mine memoirer, at »Gauleitung« i Kiel stadigvæk var mistroisk overfor mig på grund af min tidligere NS-modstand. Min sande indstilling kom frem i kommentarerne fra »Vestkysten«, »Nationaltidende« og »Sorø Amtstidende« ved min afsked fra Tønder.

Endvidere kommer Bjørn Svensson med beskyldninger i sagen dr. Wilhelm la Cour, idet jeg gennem en artikel og en klage over la Cour i »Dibbernhaus«, vor central, skulle have haft del i hans afskedigelse som redaktør af »Grænsevagten«, men at jeg i min bog har vendt mig imod ethvert skriveforbud. Hertil vil jeg gerne sige, at la Cour, som jeg altid har agtet højt for sit kendskab til Slesvigs historie, ikke var bange for at bruge ualmindelig skarpe, ja endog fornærmende ord imod vor organisation. Jeg har endnu engang hentet aviserne fra 1940 frem for at forvise mig om rigtigheden af de omtalte artikler. Det skarpe angreb lancerede »Unsere Stimme«, som jeg ikke havde ansvar for. La Cour var altid en skarp modstander, især i besættelsestiden.

Et andet emne er et hæfte »Dänemark un-

ter deuschem Schutz«, som udkom efter den 9. april 1940 med avisartikler og billeder, hentet fra »Nordschleswigsche Zeitung« og sammensat af mig. Jeg kan forstå, at sætninger som for eksempel: »Det var godt, at I kom« eller »Vi har længe ventet på eder« må have haft en smertelig virkning på mine danske landsmænd. Det samme gælder den sætning »mit einem kräftigen Sieg-Heil verabschiedeten wir uns«. Men omtrent samtidig havde jeg, som jeg skriver i mine memoirer, en samtale på Lillebæltsbroen med en tysk officer, som var meget alvorlig, og der blev ikke talt om sejr, men om nederlaget, som ville komme. Jeg kan forsikre hr. Svensson om, at der efter samtale med Karl Eskelund virkelig kun blev foretaget ubetydelige ændringer. Hæftet udkom jo i en tid, da modsætningsforholdene ikke havde nået højdepunktet.

Bjørn Svenssons svar:

Dr. Harboe Kardel har ret i, at min anmeldelse var et anklageskrift, men ikke mod ham eller hans fortid. Den var en anklage mod hans bog, der er et systematisk forsøg på at give et forkert billede af fortiden.

Jeg bebrejder ikke her dr. Kardel, at han ved lejlighed stillede krav, der kun kunne fortolkes som krav om en ny Kongeågrænse, men jeg bebrejder ham, at han i sin bog omhyggeligt citerer alle sine kritiske kommentarer om Kongeågrænse-forkæmperne, men lige så omhyggeligt fortier sine egne udtalelser, når de havde samme sigte.

Jeg har ikke her bebrejdet dr. Kardel, at han forsøgte at få Vilhelm la Cour fjernet, men jeg bebrejder ham hans forsøg på at skjule sine bedrifter på dette område.

Jeg har ikke her bebrejdet dr. Kardel, at

Som »Ortsgruppenleiter« kunne jeg ikke komme udenom »Begrüßungsabende«, men denne stilling gav mig også mulighed for at afværge ulykker og ulemper.

I ethvert menneskes liv er der lys og skygge at finde. Muligvis har jeg beskæftiget mig alt for meget med de lyse sider i mine erindringer, hvilket efter de mange år, som siden er gået, skulle være menneskeligt forståeligt. Bjørn Svensson har dog hovedsagelig helliget sig skyggesiderne af min fortid. At kritisere er hans gode ret, men jeg synes, at hans kritik er noget ensidig og at den næsten minder om et forsinket anklageskrift. Det ville derfor glæde mig, hvis mange af mine danske landsmænd ville læse min bog for at få et indtryk af, hvad en hjemmetysk journalist oplevede i dette tumultagtige århundrede.

Harboe Kardel

han i skrift og tale tolkede den tyske befolknings glæde over tyske troppers indtog den 9. april, men jeg bebrejder ham hans forsøg på at give læserne af hans erindringsbog et helt andet indtryk. Den er ikke et opgør med fortiden, men en forskønnelse af fortiden. Harboe Kardels bog er ikke ærlig overfor læserne. Hans kommentar til anmeldelse tyder på, at han også har svært ved at være ærlig overfor sig selv.

Det er karakteristisk, at Harboe Kardel lægger vægten på, at han som journalist i 11 år har været »underkastet et diktatur.« Vi ser på, at han blev chefredaktør, fordi han støttede et diktatur, og at han fortsatte med at støtte det i 11 år. Det var hans ærlige betragtning herom, vi ønskede at læse.

Bjørn Svensson

Grænselandsdagbog

VED FR. RUDBECK

SYD FOR GRÆNSEN

2. december: For at bremse kystnedbrydningen på Førs sydkyst er der ved Niblum og ved Goting klev skabt en kunstig sandbarre, der skal fungere som bølgebryder.

3. december: Efter forhandlinger i det dansk-tyske kontaktudvalg er det nu officielt godkendt, at tysk uddannelsesstøtte, der i dag gives til sydslesvigere, som uddanner sig til lærere eller præster i Danmark nu også ydes til børnehave- og fritidspædagoger.

4. december: Slesvig-Flensborg amt vil søge støtte fra EF's regionalfond til udviklingsprojekter, oplyste landråd, dr. G. Korthals, Slesvig, på et SSV-informationsmøde i Sørup danske skole.

5. december: Hamborgs oplandskredse inden for landet Slesvig-Holsten har i de sidste fire år kunnet konstatere en befolkningsstigning på 67.000 til 769.000, mens selve Hamborgs indbyggertal i samme tidsrum er reduceret med omkring 60.000 indbyggere.

10. december: I Kiel-landdagen kræver Karl Otto Meyer, at den hidtidige erhvervsstøtte til Sydslesvig opretholdes i fuldt omfang, og at midlerne til regional erhvervsstøtte inden for rammerne af EF i fuldt omfang bør tjene som supplement til ekstraordinær støtte til problem-områder.

11. december: Flensborg byråd henstiller énstemmigt til landsregeringen, at man overholder terminerne for udbygningen af den påbegyndte tekniske højskole.

Ministerpræsident dr. Stoltenbergs første spadestik skulle nødig vise sig at være en aprilspøg, kommenterer SOD-landdagsmedlem Klaus Matthiesen.

13. december: I en udtalelse til Flensburger Tageblatt betegner økonomi- og trafikminister Dr. Jürgen Westphal forbundsbanernes planer om nedlæggelse af ti jernbanestrækninger i Slesvig-Holsten som anakronistiske og som en yderligere svækkelse af i forvejen struktursvage områder. Planerne er i direkte modstrid med alle ønsker om et stærkere integreret europæisk samarbejde. Forbundsbanerne svarer hertil, at afgørelsen først træffes om et år og dementerer samtidig påstanden om, at banelinier Kiel-Flensborg skal nedlægges.

16. december: Af den særlige dispositionsfond stiller ministerpræsident dr. Gerhard Stoltenberg 161.500 DM til rådighed for tyske grænseorganisationers arbejde og 164.000 DM til det tyske mindretal i Nord-slesvig.

Ministeriet for indre tyske anliggender giver samtidig tilladelse til, at Der Nordschleswigers mandagsudgave igen kan udkomme.

Efter en skarp og énstemmig protest fra flensborgske erhvervs kredse overfor en henstilling fra den danske regering til forbundsregeringen om at nedsætte egnsudviklingsstøtten for Flensborg-området fra 25 til 15 pct., meddeler forbundsøkonomi-ministeriet, at støtten til Flensborg bliver uændret 25 pct.

Som ny formand for Flensborg Avis' tilsynsråd efter fhv. højskoleforstander Niels Bøgh Andersens, vælges pastor Hans Parmann, Slesvig.

17. december: Til udbygning af den danske skole i Egernførde yder A. P. Møller og hustru Chastine Mc-Kinney Møllers fond 1 mill. DM eller 2,4 mill. kr.

Det slesvig-holstenske Hjemstavnforbund meddeler, at der er nedsat et nyt fadderskabsudvalg til genoplivelse af det tyske fadderskabsarbejde for det tyske mindretals institutioner i Nordslesvig og til oprettelser af nye fadderskaber.

18. december: Kredsagen i Slesvig-Flensborg amt godkender en egnsudviklingsplan omfattende hele kredsen og svarende til de retningslinier, der af landsregeringen er trukket op i Regionalplan V, der dækker det meste af Sydslesvig.

Fru Liselotte Basbøl ordineres i Helligåndskirken af biskop Hans Kvist som ulønnet hjælpepræst for Sct. Jørgens og Lyksborg menigheder.

På et møde i Husum, hvori deltog amtsborgmester Erik Jessen, Åbenrå, og landråd dr. Klaus Petersen, Husum, konstateredes enighed om digeforholdene ved vestkysten, og at enten en digeforstærkning eller bygning af et nyt fremskudt dige må ske i et grænseoverskridende samarbejde.

19. december: En prognose over arbejdspladser indenfor alle erhvervsgrene i Slesvig-Holsten viser for perioden 1971-75 et fald fra 907.000 til 898.000, og der ventes i tiden frem til 1985 kun en stigning til 906.000 arbejdspladser.

Byen Flensborg må notere et fortsat fallende indbyggertal, pr. 30. november 93.500, hvilket skyldes dels et fortsat fødselsunderskud, men navnlig udflytning til omegnskommunerne.

Hamborg-firmaet Alnwick-Harmstorf har overtaget aktiemajoriteten i Flensborg Skibsværft.

20. december: En basar afholdt af Sydslesvigsk Forening og Sydslesvigsk Vælgerfor-

ening i Flensborg by, gav et samlet overskud på 12.264 DM, som fordeles henholdsvis til det danske alderdomshjem og til Helligåndsklosteret.

I et interview til bladet Kontakt foreslår fhv. højskoleforstander Niels Bøgh Andersen, at der oprettes et flyvende korps, som skal rejse til Danmark og fortælle om livet i Sydslesvig.

28. december: På et møde arrangeret af ungdomsgruppen under Nordfrisisk Institut drøftes spørgsmålet om friseres forhold som mindretal. Friserne må betragtes som folk uden statsligt tilhørsforhold og bør derfor i følge Carsten Boysen tilkendes anerkendelse og rettigheder som nationalt mindretal.

30. december: Husum og Egernførde er de sydslesvigske byer, der i perioden fra 1910 til 1974 har haft størst befolkningsmæssig fremgang. Husum fra 9.435 til 25.030 eller 165,3 pct. og Egernførde fra 8.519 til 22.707 eller 165,6 pct. Stigningen i Slesvig og Rendsborg har kun været omkring 50 pct.

NORD FOR GRÆNSEN

2. december: I alt 90.000 kr. stilles af Ingrid-Fondet til rådighed for Sønderjylland, heraf 10.000 kr. til Fonden til bevarelse af gamle huse i Tønder og et tilsvarende beløb til Det bevarende saneringsselskab i Åbenrå, mens Christiansfeld Kunst- og Museumsforening og Ballum Enges forskønnelsesfond fik henholdsvis 10.000 og 5.000 kr.; yderligere fik 11 studerende eller elever hver 5.000 kr. til rejse- eller studieformål.

Sønderjyllands amtsråd forelægger under en trafikdrøftelse en plan for landsdelens kollektive trafik og buslinienet omfattende 29 ruter enten samlet i et fælles amtskommunalt busselskab eller gennem en samling af de koncessionerede selskaber.

5. december: DSB regner med inden 1990 at kunne udbygge strækningen Lunderskov-Padborg til hastigheder op til 160 km/timen. Samtidig regner man ikke med, at strækningerne Tinglev-Sønderborg og Bramming-Tønder udgår såvel hverken med gods- som personbefordring.

Overfredningsnævnet anbefaler en fredning af det 446 ha store område ved Varnæs Hoved.

6. december: Cay-Uwe Hartmann, Bøgvad, opfordrer i et indlæg i Der Nordschleswiger til, at der indenfor Bund deutscher Nordschleswiger dannes en oppositionel fløj, som skal fremsætte nye ideer overfor ledelsen.

10. december: Der er i det forløbne år opnået balance i Bund deutscher Nordschleswigers økonomi, oplyses fra et forretningsudvalgs-møde i Åbenrå.

11. december: Undervisningsminister Ritt Bjerregaard søger finansudvalget om et statstilskud på 500.000 kr. til oprettelse og drift af Institutet for grænseregionsforskning i Åbenrå.

12. december: Dronning Ingrid indleder sit årlige besøg i Sønderjylland, som omfatter besøg i Åbenrå, Bov, Sønderborg og Haderslev.

Gårdejer Hans Chr. Jepsen, Almstorp, vælges til ny formand for det tyske mindretals kommunalpolitiske arbejdsfællesskab.

16. december: Ifølge meddelelse fra forbundsministeriet for fællestyske anliggender vil Der Nordschleswiger fra 1. januar igen kunne udkomme om mandagen, men der

kræves samtidig en nedskæring i antallet af medarbejdere.

17. december: Sønderjyllands amt giver tilladelse til en sanering af slotsbanken i Tønder i forbindelse med en markering af det nedrevne Tønder slot, og går ind for, at Tønders nye rådhus opføres på slotsbanken.

18. december: 118 af de i alt 126 begyndere i de tyske mindretalsskoler kom fra tyske børnehaver eller børnehaveklasser, fremgår det af en oversigt fra den tyske skole- og sprogforening, hvor det samtidig oplyses, at 56 af de i alt 146 lærerkræfter er danske statsborgere. Skolernes 1589 elever fordeler sig på følgende måde: 144 i gymnasiet (+ 11), realklasser 247 (÷ 13), 8.-10. klasser 188 (÷ 31), 1.-7. klasser 955 (+ 7), børnehaveklasser 55 (÷ 9). Det er i alt en tilbagegang på 35 elever.

19. december: På baggrund af, at der ikke vil ske nogen nedtrapning af den vesttyske erhvervsstøtte til Flensborg-området, retter erhvervsrådet for Padborg-Kruså en fornyet henvendelse til udenrigsøkonomiminister Ivar Nørgaard og peger på, at udviklingen nord for grænsen er i fare. Samtidig overvejes i Ribe en samlet sydjysk protest til Folketinget.

23. december: Skatteinspektører skal se på forbundstyske bønders jordforpagtninger nord for grænsen, som ikke betaler indkomstkatter af deres indtægter. I Tønder kommune er ca. 200 ha forpagtet af bønder sydfra, idet forpagtningsafgifterne nord for grænsen kun er ca. 50 pct. af afgifterne syd for grænsen.

OUGAARDS

Boghandel

Vi har altid det bedste af den nye og den ældre litteratur på hylderne

Haderslev - Tlf. 52 25 71

Grænselandets liv
Grænselandets sang

møder De i

Jydske Tidende

Syd- og Sønderjyllands store blad

De gamle jyske
kreditforeninger

JYDSK GRUNDEJER-KREDITFORENING

og

NY JYDSKE KJØBSTAD-CREDITFORENING

er nu

**KREDIT
FORENINGEN
DANMARK**

Herning: Århus:
(07) 12 53 00 (06) 12 53 00

**CHECK
KONTO**

De har hørt om det penge-
løse samfund... det er noget
med checks... det er noget
nemt... noget der holder
orden i det økonomiske.
Tal med banken
- de taler Deres sprog.

SYDBANK
- den sønderjyske bank

BOGTRYK . OFFSET . BOGBIND

Th. Laursens Bogtrykkeri A/s

Jernbanegade 8, Tønder, tlf. 72 15 50

Idrætshøjskolen i Sønderborg

Højskole med lederuddannelse i
gymnastik, boldspil, fri idræt og
svømning.

6 mdrs. vinterkursus for mænd og
kvinder fra 3/10-28/3.

3 mdrs. sommerkursus for mænd
og kvinder fra 3/5-28/7.

Tlf. (04) 42 18 48 Bent Brier

Sønderjyllands Lånekasse

Nørregade 21 . Haderslev . Telefon (04) 52 66 33

Kontortid: kl. 9-12

LØGUMKLOSTER HØJSKOLE

5 måneder fra januar. Korte kursus
Juni-december.

ANDELSBANKEN

Sønderjyske afdelinger

Læs

Dannevirke

Sønderjyllands ældste blad

Jyllands
Kreditforening

HADERSLEV
TELEFON NR. (04) 52 27 25

Haderslev museum
Tlf. 52 23 62

Museet på Sønderborg slot
Tlf. 42 25 39

Tønder museum
Tlf. 72 26 57

Aabenraa museum
Tlf. 62 26 45

**Ladelund
Landbrugs og Mælkeriskole**

Brørup station

A/S Sønderjydske Frøforsyning

Frøavl & Frøhandel

Aabenraa

OVE ARKIL A/S
CIVILINGENIØR - ENTREPRENØR
HADERSLEV

**KREDIT
FORENINGEN
DANMARK**

**Spare- og Laanekassen
for Hobro og Omegn**

Sønderjysk Månedsskrifts adresse:

H. P. Hanssensvej 9, Haderslev, tlf. (04) 52 17 37.

Redaktørernes adresser:

Viceskoleinspektør W. Christensen, Brorsonsvej 37, Tønder, tlf. (04) 72 18 78.

Viceskoleinspektør Chr. Stenz, Tøndervej 173, Abenrå, tlf. (04) 62 14 50.

Cand. polit. Inger Bjørn Svendsen, H. P. Hanssensvej 9, Haderslev. Ekspedition: Historisk Samfund for Sønderjylland. Landsarkivet. 6200 Abenrå. Tlf. (04) 62 46 83. Giro 4 26 82.

Abonnementspris: 42,- kr. årlig, frit tilsendt.

Tryk: Th. Laursens Bogtrykkeri A/S, Tønder.

HADERSLEV BANK

AKTIESELSKAB

Selskabs- og udflugtskørsel

Ruteautomobil-Aktieselskabet

for Haderslev Amt og By

Haderslev, tlf. (04) 52 38 55

MORSØ STØBEGODS

Aktieselskabet

N. A. Christensen & Co.

Kongelig Hofleverandør

NYKØBING MORS

HØJST ANTIK

Bredgade 4, Øster-Højst (14 km nord-øst for Tønder).

Sønderjyske antikviteter sælges.

E. Lund Christensen, Bredgade 4, 6254 Øster-Højst. Tlf. (04) 74 51 36.

DANEBOG HØJSKOLE - ALS

3 mdr. sommer-, 5 mdr. vinterskole

Tlf. (04) 46 41 12

Mogens Hemmingsen

TRY HØJSKOLE

9330
Dronninglund
Sygeplejehøjskole

SØNDERBORG HANDELSSKOLE

Handelsgymnasium - Handelshøjskole-afdeling

Sdr. Landevej 30 - Tlf. (04) 42 55 25

TØNDER STATSEMINARIUM

Grønlandsseminariet

Tilmelding for 1975/76 helst

1. maj, senest 30. juni.

Tlf. (04) 72 35 11

De fleste ta'r os for pengenes skyld

I Sparekassen træffer De folk med økonomi som speciale.

Fagfolk, som ved, hvordan man får noget ud af pengene, og som gerne vil hjælpe Dem til en god handel. Det kalder vi Sparekassens Økonomi-service.

Tal med Sparekassen, før De handler. Uanset om det gælder køb og salg af værdipapirer, eget hus eller bare almindelige daglige økonomiske spørgsmål. **De er altid velkommen!**

Økonomiservice -

Spørg

SPAREKASSEN

GRAM

KØLEANLÆG

BRØDRENE GRAM $\frac{1}{2}$ • VOJENS